

İslâm'da Ribâ Yasağının Makâsıd ve Hikmet-i Teşrî' Açıklarından
Değerlendirilmesi

The Prohibition of Interest in Islam with Regard to Maqâsıd al-sharîa
(Goals of Sharîa) and Hikmat al-tashrî' (Philosophy of the Law)

Abdurrahman POYRAZ

Arş. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı,
Res. Asst., Sivas Cumhuriyet University,
Faculty of Theology, Department of Islamic Law
apoyraz@cumhuriyet.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7400-095X

DOI: 10.56720/mevzu.1318978

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 23 Haziran / June 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 13 Eylül / September 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Ekim / October 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Özel Sayı / Special Issue

Atıf / Citation: Poyraz, Abdurrahman. "İslâm'da Ribâ Yasağının Makâsıd ve Hikmet-i Teşrî' Açıklarından Değerlendirilmesi ". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, Ö1: İslamî İlimler Özel Sayısı (Ekim 2023): 271-312. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1318978>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

İslâm iktisadî, diğer beşerî sistemlerle pek çok yönden ayrışan nevi şahsına münhasır bir sistemdir. Bu sistemin en başat özelliği olarak *ribâ* yasağı zikredilebilir. Sosyal adaletin tesisi bağlamında İslâm'da haksız kazanç yolları yasaklanmıştır. Ribânın haram kılınmasındaki en temel gerekçe de onun bir haksız kazanç türü oluşudur. Usûlcülerin beyanı üzere, teşrî' kılınan tüm hükümler *maslahatın celbi* ve *mefsedetin def'i* ile mualleldir. Ribâ yasağında da aklın idrak edebileceği maslahat ve hikmetler mevcuttur. Bunların başında İslâm'ın gerçekleştirmeyi hedeflediği beş küllî asıldan birisi olan *malın korunması* ilkesi gelmektedir. Öyle ki İslâm, her türlü haksız kazanç yolunu, malın korunması maksadına raci bir şekilde haram kılmıştır. Bu bağlamda modern iktisadî düşüncede, ribânın *sermayenin kirası* veya *sermaye sahibinin sermayesinden bir müddet mahrum kalmasının bedeli* şeklinde tanımlanması İslâmî perspektiften bakıldığında son derece sorunludur. Aynı şekilde, bazı âlimler tarafından ribâ hilkate aykırı olarak değerlendirilmiştir. Ribânın pek çok iktisadî, ahlâki ve toplumsal zararlarının mevcut olduğu da yine birçok âlim ve iktisatçı tarafından dile getirilen hususlardandır. Bu çalışmada öncelikle ribânın tanımı ve illeti üzerinde kısaca durulup uygun başlıklar altında konu, *makâsîd ve hikmet-i teşrî'* açılarından değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İslam İktisadî, Makâsîd, Hikmet-i Teşrî, Ribâ, Faiz, Haksız Kazanç, Malın Korunması.

Abstract

Islamic economics is a unique system that differs from other economic systems in many ways. Its defining characteristic can be said to be the prohibition of interest. Unfair means of earning are forbidden in Islam to ensure social justice. The prohibition of interest is motivated by the fact that it represents an unfair means of earning. According to the statements of scholars of Islamic legal theory (*uşûl*), all legal provisions are justified by attracting benefits (*jalb al-manâfi'*) and avoiding harms (*daf' al-mafûsîd*). There are benefits and reasons that can be comprehended by the human mind in the prohibition of interest. Foremost among them is the principle of preserving wealth, which is one of the five universal principles that Islam aims to achieve. Islam unequivocally prohibits all forms of unfair means of earning in order to pre-

serve wealth. In this regard, the definition in modern economic thought that describes interest as *the rental price of capital or the price paid for the deprivation of the capital owner from his/her capital for a certain period* is highly problematic from an Islamic perspective. Similarly, some scholars consider interest as contrary to creation. Many scholars and economists also argue that interest has financial, moral, and social damages. This study firstly mentions the definition of interest and its causes briefly, and then evaluates the issue with regards to *maqâşid* and *hikmat al-tashrî'*.

Keywords: Islamic Law, Islamic Economics, *Maqâşid*, *Hikmat al-tashrî'*, Interest, Usury, Unfair Profit, Preserving Goods.

Giriş

İslâm'ın ortaya koyduğu ve toplumda gerçekleştirmeyi hedeflediği iktisadî düzen, kendine özgü yapısıyla ne kapitalizm ne de sosyalizmle birebir örtüşen, bilakis adına *İslâm iktisadı* denilmesi gerekli olan nevi şahsına münhasır bir sistemdir.¹ Bu sistemin temel gayesi, sosyal adaletin sağlanması, buna dönük olarak servet ve mülkiyetin toplum düzeyinde yaygınlaştırılması (adil gelir bölüşümü), böylelikle toplumda güven ve refahın hâkim kılınmasıdır.² Böyle bir toplumda adâlet, takvâyaya ulaşmanın da en önemli şartlarından sayılır.³

Sosyal adâletin tesisi bağlamında Kur'ân'da bâtil ve haksız yollarla kazanç elde etme yasaklanmıştır.⁴ Bu kazanç yollarının başında ise *ribâ* gelir. Zira "İslâm bir *zenginleşme* davası değil, öncelikle bir *kul hakkı* ve *ahlâk* davasıdır."⁵ Sınırsız para kazanmak değil, helal kazanmak esastır. Âyette de vurgu-

¹ Sezai Karakoç, *İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 2022), 12.

² Necmeddin Güney, *Bir Müslüman Ekonomi ve Faiz'e Nasıl Bakmalı?* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2021), 118.

³ "Adaletli olun; bu, takvâyaya daha uygundur." *Kur'ân Yolu* (Erişim 21 Mayıs 2023), el-Mâide 5/8.

⁴ Sabri Erturhan, "İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 220.

⁵ Ahmet Tabakoğlu, "Nurettin Topçu ve İslâm Sosyalizmi", *Toplu Makaleler I: İktisat Tarihi* (İstanbul: Kitabevi, 2005), 462.

landığı üzere, âhirette kişinin mal-mülk ve evlat sahibi olmasına bakılmayacak, ondan *kalb-i selîm* istenecektir.⁶

Kur'ân'ın, "Allah alışverişi helâl, faizi ise haram kılmuştur."⁷ açık beyanı ile İslâm iktisat sisteminin temel prensiplerinden biri olan *ribâ* yasağı topluma deklare edilmiştir. Âyetin ortaya koyduğu bu ölçüye aykırı olarak kapitalizmde hem ticaret hem *ribâ* meşrudur. Sosyalizmde ise ticaret de *ribâ* da yasaktır. İslâm ise ticareti helal, *ribâyı* haram kılmuştur. Böylelikle, ticareti helal kılmasıyla sosyalizmden, *ribâyı* haram kılması ile de kapitalizmden ayrılmıştır. Zira biri insan tabiatını görmezlikten gelmiş, diğeryse bu tabiata kontrol ve sınır koymayarak, insanın eşya karşısında ilahlaşmasına yol açmıştır. Bu iki uç ekonomik sisteme karşılık İslâm, itikad temelinde yükselen, insan tabiatıyla uyumlu, ona özel mülkiyet alanı açan, ancak bu alana çeşitli ahlakî ve iktisadî sınırlar koyan bir sistem getirmiştir.⁸

Şâri' Teâlâ fiilleri itibariyle hikmetsiz olmaktan münezzehtir.⁹ O vaz'ettiği tüm hükümlerde belirli gaye ve hikmetler gözetmiştir. Usûlcülerin beyanı üzere esasen tüm hükümler maslahatın celbi ve mefsedetin def'i ile mualleldir.¹⁰ Bu sebeple *ribânın* haram kılınışında da çeşitli maslahat ve hikmetler mevcuttur. Akıl bunların tamamını kavramada yetersiz olsa da onun idrak edebileceği hikmetler de mevcuttur.

Çalışmada *makâsîd* ve *hikmet-i teşrî'* kavramları arasında ayrıma gidilmiştir. Zira klasik litüratürde bu kavramlar zaman zaman birbirinin yerine kullanılmış olsa da yaygın bir şekilde *makâsîd* kavramı ile bütün hükümleri kapsayan genel amaçlar, *hikmet-i teşrî'* ise belirli bir hükmün özel amaçlarıyla alakalıdır.¹¹

⁶ eş-Şuarâ 26/88; Güney, *Bir Müslüman Ekonomi ve Faiz'e Nasıl Bakmalı?*, 117.

⁷ el-Bakara 2/275.

⁸ Karakoç, *İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, 47.

⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi (Beyrût - İstanbul: Dâru Sâder - Mektebetü'l-İrşâd, 2001), 300.

¹⁰ Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm, *Kitâbu'l-Müsâyere*, çev. Harun Işık (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020), 88.

¹¹ Ertuğrul Boynukalın, "Makâsîdü's-Şerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/423.

Ribâ ile ilgili muhtelif çalışmalar mevcut olsa da onu *makâsîd* ve *hikmet-i teşrî'* açılarından temellendiren müstakil çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Zira İslâm ahkâmının makâsîdî boyutlarının keşfedilmesi büyük önem arz etmektedir. Ribâ gibi hassas bir konunun çeşitli açılardan maksad ve hikmetlerinin ortaya konulması da bu anlamda önemlidir. Bu çalışmada, "İslâm'da ribâ/faiz neden haram kılındı?" sorusunun cevabı aranacak, ribânın tanımı ve illetine dair bazı giriş bilgilerine değinildikten sonra uygun başlıklar altında mesele *makâsîd* ve *hikmet-i teşrî'* açılarından değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Konu hakkında İslâm âlimlerinin yanı sıra iktisatçıların görüşlerine de yerli geldikçe müracaat edilecektir.

1. Ribânın Tanımı ve İletti

Ribâ, lügat itibariyle bir şeydeki artış ve fazlalığı ifade eder. Istilahta ise "alışverişlerde şart koşulan karşılıksız fazlalık"¹² anlamına gelir. Fıkıh kitaplarında genellikle bu tanım tercih edilmiştir.¹³ Ribâ, borca karşılık bir fazlalığın, akdin başında şart koşulması (kredi) şeklinde olabileceği gibi ödeme günü gelen bir borcun ödenmemesi durumunda borcun ertelenmesi için ek bir fazlalığın şart koşulması (yeniden yapılandırma) şeklinde de olabilir.¹⁴

İslâm geldiğinde ribâ, Câhiliye Arapları arasında biliniyor ve sıklıkla uygulanıyordu. Araplar, ribâyı genellikle borcun vadesini artırmaya karşılık miktarında artış yapma şeklinde uyguluyorlardı. Borcunu zamanında ödeyemeyenler için süre uzatılıyor, buna binaen ödenecek miktar da katlanarak artıyordu. Kur'ân'da ribâyı, vâkıa dikkate alınarak Arapların bildiği şekliyle bir anlam verilmiş ve "Katlanarak artan ribâ" ifadesiyle¹⁵ câhiliye Araplarının uyguladığı bu ribâ türü kastedilmiştir. Sünnet ise Kur'ân'daki hükmü tafsil ederek, daha önce Arapların ribâ olarak görmediği bazı muameleleri de ribâ

¹² Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmâil (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2017), 12/127.

¹³ Servet Bayındır, "Faizin Tanımı Meselesi", *İslam İktisadı Perspektifinden Faiz*, ed. Taha Eğri - Zeyneb Hafsa Orhan (İstanbul: İktisat Yayınları, 2018), 65.

¹⁴ Güney, *Bir Müslüman Ekonomi ve Faiz'e Nasıl Bakmalı?*, 87.

¹⁵ Âl-i İmrân 3/130.

kapsamına dahil etmiştir. Sünnette ribâ kapsamına dahil edilen uygulamalar genellikle alışverişlerde söz konusudur.¹⁶

İslâm'da ribâ hemen yasaklanmamış, içkide olduğu gibi aşamalı (*tedrîci*) bir yol takip edilmiştir. Çünkü insanların sermaye ihtiyaçları için alternatif çözümler getirilmeden ribânın doğrudan yasaklanması toplumda ciddi krizlere sebebiyet verebilir, bundan da yine en çok fakirler zarar görürdü. Buna göre Kur'ân'da ribâ yasağının dört aşamada nihâyete erdiği görülmektedir. Birinci aşamadaki âyetlerde; ribâyâ yönelik kesin bir yasaktan ziyade ribâ ile iştigal etmeme tavsiye edilmekte, ribâ ile zekât mukayesesi yapılarak ribânın Allah katında artmadığı, asıl katlanarak artanın zekât olduğu vurgulanmaktadır.¹⁷ İkinci aşamadaki âyetlerde; önceki ümmetlerde de ribânın haram olduğu, haramlığına rağmen ribâ alarak insanların mallarını batıl yollarla yiyen Yahudilerin başına gelen musibetler hatırlatılmış, aynı duruma düşmemeleri için Müslümanlar uyarılmıştır. Üçüncü aşamadaki âyetlerde ribâyâ yönelik sarâhaten yasaklama getirilmiştir. Buna göre, toplumda vakıa olarak mevcut olan ve bugünkü *mürekkab faize* karşılık gelen kat kat ribâ yeme kesin bir dille yasaklanmıştır. Dördüncü ve son aşamadaki âyetlerde ise ribâ bütün türleriyle haram kılınmıştır.¹⁸

Ribâ hakkında varit olan hadisler iki grupta mütalaa edilmektedir. Birinci gruptaki hadislerde ribâyâ bulaşanların dünya ve âhirette uğrayacakları akıbet haber verilmekte, ikinci gruptaki hadislerde ise yukarıda da işaret edildiği gibi ribânın kapsamına yönelik tafsîle gidilmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.), ribâyâ yönelik açıklamalarından, onun iki tür ribâ üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Bunlar, *fazlalık ribâsı* (*ribe'l-fadl*) ve *vade ribâsıdır* (*ribe'n-nesîe*). Fazlalık ribâsı, aralarında ribâ cereyan eden mallardan aynı cins iki malı peşin

¹⁶ Ali Osman Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 430-431; Soner Duman, "İllet ve Makâsîd Açısından Fıkıh Mezheplerinde Ribâ", *İktisadî Hayatta ve İslâm'da Faiz*, ed. Recep Cici - Süleyman Sayar (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 373.

¹⁷ "İnsanların mallarında artış olsun diye faizli ödünç verdikleriniz Allah katında artmaz. Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte (mânevî kârlarını) kat kat arttıranlar onu verenlerdir." er-Rûm 30/39.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Özsoy, *Faiz ve Problemleri* (İzmir: Nil Yayınları, 1994), 62-80.

olarak biri diğerinden fazla olması şartıyla mübâdele etmektir.¹⁹ Vade ribâsı ise aralarında ribânın cari olduğu malları eşit de olsa vadeli olarak mübâdele etmekle veya aldığı borcu vadesinde ödeyemeyen kimsenin vadesini uzatma karşılığında alacaklının ek bir meblağ istemesiyle olur.²⁰

Mezhep imamları ribânın illeti hususunda ihtilaf etmişlerdir. Onların bu ihtilâflarının hareket noktası, farklı tariflerle Ubâde b. Sâmit (öl. 34/654) ve Ebû Saîd el-Hudrî'den (öl. 74/693-94) gelen ve *eşyâ-i sitte* (altı eşya) hadisi olarak meşhur olan "Altın ile altın, gümüş ile gümüş, buğday ile buğday, arpa ile arpa, hurma ile hurma, tuz ile tuz misli misline ve eşit bir şekilde peşin satılırlar. Ancak bu malların cinsleri değişirse peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın."²¹ hadisidir. Daha sonra bu hadisi yorumlayan fukahânın çoğunluğuna göre ribâ hadiste sayılan bu altı maddeye münhasır olmayıp, illetin bulunması koşuluyla diğer maddelerde de cereyan eder. Çoğunluk bu görüşte ittifak halinde olsa da ribânın illetinin ne olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir.²² Haneî ve Hanbelîlere göre ribânın illeti, *cins* ve *ölçü* (keyl/ölçek veya vezn/tartı) birliğidir. Şâfiîlere göre fazlalık ribâsında illet, gıda maddelerinde *cins birliği* ve *yiyecek* (*tu'm*) olması, vade ribâsında ise sadece *yiyecek* (*tu'm*) olmasıdır. Altın ve gümüşte, fazlalık ribâsında *cins* ve *semeniyet* (nakit olma), nesîe ribâsında ise sadece *semeniyettir*. Mâlikîlere göre altın ve gümüşte ribânın illeti Şâfiîlerin tespit ettiği illet ile aynıdır. Gıda maddelerinde ise Mâlikîler ayrıca bu gıda maddelerinin *azık* (*kût*) ve *depolanabilir-saklanabilir* (*iddihâr*) özellikte olmasını şart koşmuşlardır.²³

2. Ribânın Hikmeti Bilinebilir mi?

Usûlcüler şer'î hükümleri, hikmetinin bilinebilmesi bakımından iki kısma ayırmışlardır. Buna göre, bir kısmının hikmetleri akılla kavranabilirken bir

¹⁹ Orhan Çeker, *İslâm Hukukunda Akidler* (Konya: Tekin Kitabevi, 2014), 222.

²⁰ Abdullah Kahraman, *40 Soruda Faiz* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2021), 47.

²¹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Bejrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), "Müsâkât", 82.

²² Alpaslan Alkış, "İslâm Hukukunda Faizin İletisi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/31 (2018), 116.

²³ Sabri Erturhan, *Temel Fıkıh Bilgileri* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018), 268-270; Ayrıntılı bilgi için bk. Duman, "Fıkıh Mezheplerinde Ribâ"; Alkış, "İslâm Hukukunda Faizin İletisi".

kısımının hikmetleri ise bilinemez.²⁴ İlkine *ta'lîlî hükümler*, ikincisine *taabbüdî hükümler* denilmiştir. İzz b. Abdüsselâm'ın (öl. 660/1262) şu sözleri meseleye ışık tutmaktadır:

"Şer'î hükümler iki kısımdır: Birincisi, bizim için bir maslahatı celbettığı, bir mefsedeti defettiği veya hem bir maslahatı celbedip hem de bir mefsedeti defettiği açık olan hükümlerdir. Bunlara *manası akılla kavranabilen hükümler* (*ma'kûlü'l-ma'nâ*) denilir. İkinci kısımdaki hükümlerinse bizim için bir maslahatı celbettığı veya bir mefsedeti defettiği açık değildir. Bunlara da *taabbüdî hükümler* denilir."²⁵

Allah Teâlâ fiillerinde hikmetsiz olmaktan münezzehe olsa da insan aklı her zaman bu hikmetleri kavramaya müsait değildir. Öyle hükümler vardır ki akıl onların neden ve niçinini idrakten acizdir. Bu hususta istenilen teslimiyet ve hükmün ifasıdır.²⁶

Usûlcüler hükümlerin taabbüdî ve ta'lîlî olduğu konusunda ittifak halinde olmakla birlikte hangi hükümlerin taabbüdî, hangilerinin ta'lîlî olduğunda görüş birliği bulunmamaktadır. Bazıları taabbüdî hükümlerin sahasını dar tutarken, bazıları bu sahayı oldukça genişletmiştir.²⁷ Bu meyanda ribâ da kimi usûlcülerce taabbüdî görülürken, kimileri onu ta'lîlî hükümler kategorisine dahil etmiştir.

Şâfiî usûlcü Cüveynî'ye (öl. 478/1085) göre ribânın ta'lîlî hususunda asıl olan *tevkîf* ve *nastır*. Çünkü yapılan ta'lillerdeki *münâsebet*²⁸ açık değildir. Söz gelimi ribânın illetini tespit sadedinde, bu illetin altın ve gümüşte semeniyet, diğer dört sınıfta da tu'm olduğunu söylemek isabetli değildir. Bu itibarla

²⁴ Mansûr Abdurrahman el-Gâmidî, *el-Hikemü'r-ribeviyye: dirâse nakdiyye li-ehemmi mâ kile fi hikmeti tahrîmi'r-ribâ* (Riyâd: Dâru'l-Meymân, 2017), 13.

²⁵ İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm es-Sülemî ed-Dımaşkî İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm fi mesâlihü'l-enâm*, nşr. Tâhâ Abdurraûf Sa'd (Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 1994), 1/22.

²⁶ Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi* (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2017), 108. Muvafakat 2/308.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah Kahraman, *İslâm Hukukunda Değişim ve İbadetler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 113-143.

²⁸ "Kıyas işleminde hüküm ile gerekçe (illet) arasındaki ilişki. Şöyle ki kendisine binaen hükmün konulması ile insanlar için bir maslahat sağlanmış veya onlardan bir mefsedet giderilmiş olmalıdır." Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), "Münâsebet", 421-422.

nakitlerde ribâ altın ve gümüşle sınırlıdır. Diğer dört sınıf malda ise hüküm tüm gıda maddelerine şamildir. Ancak bu, illetin tu'm olması sebebiyle değil, hadis sebebiyledir. Nitekim hadiste "Gıda maddelerini gıda maddeleri karşılığında satmayın." buyurulmaktadır.²⁹ Cüveynî'nin bazı ifadeleri ise ribâ meselelerinde asıl olanın *şebah kıyası*³⁰ olduğunu düşündüğü izlenimini vermektedir.³¹ Ancak ifadelerinden hareketle ağırlık kazanan görüş ribânın illetini tevkîfî³² gördüğüdür.³³ Öğrencisi Gazzâlî de (öl. 505/1111) *Şifâ'ü'l-galîl* isimli eserinde Cüveynî ile benzer kanaatler taşımaktadır. Ribânın ta'lîlindeki münâsebeti değerlendiren Gazzâlî, yapılan ta'lîli zayıf bulur ve reddeder.³⁴ Ancak Gazzâlî *İhyâü ulûmi'd-dîn* isimli eserinde ileride temas edileceği üzere ribânın bazı hikmetlerine değinmiş, bu hikmetlere binaen Şâfiî mezhebinin ribâyı ta'lîl etmede diğer mezheplerden üstün olduğunu söylemiştir.³⁵ *İhyâ'ı*, *Şifâ'ü'l-galîl*'den sonra yazdığı düşünüldüğünde Gazzâlî'nin ribânın ta'lîli hususundaki önceki görüşlerinden rücû ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim kendisi de söz konusu hikmetlere fıkıh ilminden ayrıldıktan sonra ulaştığını söylemektedir.³⁶ İzz b. Abdüsselâm³⁷ ve Şâtıbî (öl. 790/1388)³⁸ gibi usûlcüler de benzer kanaatleri taşıyarak ribânın ta'lîline sıcak bakmamışlardır.

²⁹ İmâmü'l-Haremeyn Rüknuddin Abdülmelik b. Abdillâh el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fikh*, thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyda (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 2/38-39.

³⁰ Şebah kıyası çeşitli şekillerde tanımlanmış olsa da Âmidî (öl. 631/1233) usûl kâidelerine en uygun tanımın "Ehli tarafından yapılan tam bir araştırma neticesinde münâsebeti ortaya çıkmaya da Şâriin bazı hükümlerde iltifat ettiği vasıftır." şeklinde yapılan tanım olduğu kanaatindedir. Âmidî'ye göre muhakkik usûlcülerin çoğu bu tanımı tercih etmiştir. bk. Seyfüddin Alî b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdürrezzâk Afîfî (Riyâd: Dâru's-Samî, 2003), 3/371-372. Şebah kıyasının farklı tanımları için bk. Abdurrahman Candan, "İletin Formelliğinden Benzerliğin Sadeliğine: Hükümlerin Tespitinde Şebah Yöntemi", *Diyanet İlmî Dergi* 48/1 (2012), 122-127.

³¹ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/149.

³² "Akılla belirleme imkânı olmayan, bizzat şeriat tarafından ne ve nasıl olacağı belirlenen şeyler". Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, "Tevkîfî", 577.

³³ Gâmidî, *el-Hikemü'r-ribeviyye*, 19-20.

³⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Şifâ'ü'l-galîl fî beyâni'ş-şebah ve'l-muhayyel ve mesâliki't-ta'lîl*, thk. Hamed el-Kebisî (Bağdat: Matba'atu'l-İrşâd, 1971), 154.

³⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1982), 4/93.

³⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 4/93.

³⁷ İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/194.

Yukarıda yer verilen görüşler bazı fakih ve usûlcüler tarafından eleştiri konusu edilmiştir. Söz gelimi Takıyyüddîn İbn Teymiyye (öl. 728/1328) kıyasın ribânın helalliyini gerektirdiğini,³⁹ ribânın hikmetlerinin bilinmeyeceğini, bu hususta gerekenin nassa itibâ olduğunu söyleyenlerin bu düşüncelerini eleştirir, ardından onları ribâ âyeti⁴⁰ üzerinde düşünmeye davet eder ve şu soruyu sorar: “Ribâ yiyenlere isâbet eden bu *tahabbut* (şeytanın çarpması) onların salt ribâ yemelerinden midir, yoksa ribâyı alım satıma benzeterek meşrû saymalarından mı? Nitekim onlar, “*alım satım da ancak ribâ gibidir*” demişlerdi.” İbn Teymiyye’ye göre onlar böyle bir kıyasa teveccüh ederek ribâyı terk etmeyi salt Allah Teâlâ’nın emrine itibâ olarak gördüler. Onların bu düşünceleri, görüşlerinin ne denli bâtil ve dinî hükümleri kavramaktan uzak olduklarını göstermektedir.⁴¹ İbn Teymiyye konuya doğrudan temas edip söz konusu usûlcüleri eleştirdiği için burada görüşlerine yer verilmiştir. Ribâyı bazı *zâhir* ve *munzabıt*⁴² vasıflarla ta’lîl ederek onun için çeşitli hikmetler ortaya koyan ulemânın çoğunluğu da zımnen bu ikinci görüşe dahil edilmelidir.

Öyle görünüyor ki tercihe şayan görüş de bu ikincisidir. Çünkü Allah Teâlâ’nın her fiilinde bir hikmet vardır.⁴³ Onun, şer’î ahkâmı kullarının maslahatına binaen vaz’etmesi *vücûb anillah*’tır. Burada kastedilen vâciplik, başkasının Allah’a vâcip kılması değil, Allah’ın hikmetinin gereği olan bir vücûbi-

³⁸ Ebû İshak İbrâhîm b. Mûsâ el-Lahmî eş-Şâtûbî, *el-Muwaâfakât fî usûli’s-şerî’a* (Beyrût: Dâru’l-Kütûbi’l-İlmiyye, 2004), 746-747.

³⁹ Ribâ âyetindeki (el-Bakara 2/275) “*Alım satım da ancak ribâ gibidir*” ifadesi de bir kıyastır. Buna göre nasıl ki alışveriş kâr etmek kastıyla bir malın mübâdelesiyse, aynı mana ribâda da vardır. Ribâ veren de bu mübâdelesiyse kâr etmeyi amaçlar. bk. Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî İbn Teymiyye, *el-Fetâva’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir el-Atâ - Mustafa Abdülkâdir el-Atâ (Beyrût: Dâru’l-Kütûbi’l-İlmiyye, 1987), 6/119-120.

⁴⁰ “*Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, “Alım satım da ancak faiz gibidir” demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah’tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisindedir, durumunun takdiri Allah’a aittir. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir.*” el-Bakara 2/275.

⁴¹ İbn Teymiyye, *el-Fetâva’l-kübrâ*, 6/119-120.

⁴² Zâhir asıldaki vasfın, akılla kavranılıp duyu organlarıyla hissedilecek şekilde açık olmasıyken munzabıt ise illetin objektif olup kişiden kişiye durumdan duruma değişen bir vasıf olmamasıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 102-103.

⁴³ İbnü’l-Hümâm, *Kitâbu’l-Müsâyere*, 88.

yettir. Yani Allah'ın bir şeyi kullarının maslahatına uygun bir şekilde yaratması onun için bir zorunluluk değil, kullarına lütfu ve ihsânıdır. Ribâ da bu durumda Allah'ın, kullarının maslahatına uygun bir şekilde vaz'ettiği hükümlerdendir. Ondaki birtakım maksatları insan aklının idrak etmesi ise muhal değildir. Buna binaen âlimler ribânın hikmetleri konusunda çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Makalenin ilerleyen bölümlerinde bu görüşlere yer verilecektir.

3. Makâsıd Açısından Ribâ: *Hıfzu'l-Mâl (Malın Korunması)*

Klasik dönem fakîh ve usûlcüler makâsıdın önemini vurgulayıp genel teorisini inşa etme yolunda ciddi emekler sarf etseler de ayrıyeten bir makâsıd tanımı yapma gereği hissetmemişlerdir. Bilindiği kadarıyla makâsıdı ilk defa tanımlayan İbn Âşûr'dur (öl. 1284/1868). Ancak o da toplu bir tanım vermek yerine, makâsıdı genel ve özel kısımlarına ayırarak her ikisini ayrı ayrı tanımlamıştır. Çalışmada makâsıdın genel anlamı dikkate alındığı için onun makâsıda yönelik şu tanımı tercih edilmiştir: "Şâri'in, şer'î hükümlerin özel bir kısmına has olmayacak şekilde tümünde veya çoğunda dikkate aldığı mana ve hikmetlerdir."⁴⁴

İslâm hukukunun en temel gayesi insanların dünya ve âhiret saadetlerini temin etmektir. Bu gayeye dönük olarak insanların maslahatlarını celbedip onlardan mefsedetleri giderecek hükümler ortaya konulmuştur. Öyle ki maslahat ve makâsıdın temelinde *insanın ihtiyaç sahibi bir varlık oluşu* gerçeği yatmaktadır. Ezcümle maslahatın celbi ve mefsedetin defii *insanın ihtiyacı* gereğidir.⁴⁵

Usûlcüler, temellerini nasslardan alıp geliştirdikleri maslahat teorisinde korunmasını zarûrî gördükleri beş küllî asıl tespit etmişlerdir. Bunlar; *dinin, canın, aklın, neslin* ve *malın* korunmasıdır. Bu beş asla *makâsıd-ı hamse* denil-

⁴⁴ Boynukalın, "Makâsıdü's-Şerîa", 27/423; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Makâsıdu's-Şerî'ati'l-İslâmiyye* (Kâhire - Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri - Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 2011), 82.

⁴⁵ Ali Pekcan, *İslâm Hukukunda Gâye Problemi Zarûriyyât-Hâciyyât-Tahsiniyyât* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 119.

mektedir.⁴⁶ Bu beş küllî asıl esasen, makâsîd teorisinde *zârûriyyât* olarak adlandırılan ve ihlal edilmeleri halinde düzenin sağlanamayacağı şekilde, ümetin tümü veya fertleri için elde edilmesi zarûrî olan olan gâyelerdir.⁴⁷

İslâm'ın *zarûriyyât* kapsamında gördüğü gâyelerden biri de *malın korunması*dır. Mal fikhî istilahta, insan tabiatının kendisine meylettığı ve ihtiyaç için saklanması mümkün olan şeylerdir.⁴⁸ Bu sebeple mal, insan hayatında büyük bir öneme sahip olup onsuz yaşam mümkün değildir. İslâm, mala insan hayatını kolaylaştıran bir unsur olması hasebiyle kıymet verir. Malın vasita olmaktan çıkarılıp hayatın en önemli gayesi haline getirilmesini ise yasaklar.⁴⁹ Nitekim Kur'ân'da malın *dünya hayatının süsü*⁵⁰ ve *insan için imtihan vesilesi*⁵¹ olduğunu vurgulayan âyetler bulunmaktadır. İslâm her ne kadar mala büyük bir önem atfetse de ahlakî esaslar ve dinî hükümler daha değerlidir. Bu sebeple mal ve maddî servetin manevî değerleri koruyup geliştiren bir vasita olarak görülmesi İslâm'ın ve onun hayat nizamı olan fikhın en önemli hedefidir.⁵²

Malın korunması ilkesi ile sadece malı olduğu şekliyle koruma anlaşılmalıdır. Bu ilke, çalışıp emek sarfederek mal üretilmesi ve servet kazanılmasını, bunların meşrû yollarla geliştirilmesini ve sahip olunan maddî varlığın hukuken korunmasını da ihtiva eder.⁵³

İslâm hukukuna göre insan, sadece meşrû yollarla mal sahibi olabilir. Sebepsiz mülkiyet, mal sahibi olma yollarından sayılmamıştır. İslâm'ın mal için meşrû kıldığı sebepler ise iki türdür: *İradî sebepler* ve *mal sahibinin iradesi*

⁴⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*, nşr. İbrâhim Muhammed Ramazan (Beyrût: Dâru'l-Erkam, ts.), 1/636; Ahmed Mahmûd Abdülvehhâb eş-Şinkîti, *el-Vasfu'l-münâsib li-şer'i'l-hükûm* (Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1415), 194.

⁴⁷ İbn Âşûr, *Makâsîdu's-şer'ati'l-İslâmiyye*, 134.

⁴⁸ Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an usûl-i Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, thk. Nâcî es-Süveyd (Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2012), 1/267.

⁴⁹ Pekcan, *Gâye Problemi*, 195-197.

⁵⁰ "Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır." el-Kehf 18/46.

⁵¹ "Mallarınız ve çocuklarınız sizin için ancak bir imtihandır; büyük mükâfat ise Allah'ın katındadır." et-Teğâbün 64/15.

⁵² Süleyman Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 186; Pekcan, *Gâye Problemi*, 213.

⁵³ Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 183.

dışında, Şâri'in vaz'etmesine dayanan sebepler. İradî sebepler; bir malın hem kendisine hem menfaatine sahip olmak gibi *tam mülkiyet* ve sadece kendisine veya sadece menfaatine ya da ondan yararlanma hakkına sahip olmak gibi *nâkis mülkiyet*dir. Mal sahibinin iradesi dışında gerçekleşen sebeplerse miras, tazminat, diyet vb. hususlardır.⁵⁴ Bu meşrû kazanç yollarına mukabil İslâm; *gasp*, *hırsızlık* ve *gulûl*⁵⁵ gibi başkasının malını rızası olmaksızın haksız bir şekilde alma anlamına gelen fiil ve faaliyetleri; *rüşvet*, *falcılık* ve *fuhuş* gibi haram bir iş karşılığında elde edilen kazancı ve her türlü haram akdi yasaklamıştır.⁵⁶ Tüm bu yasaklar, İslâm'ın idealize ettiği dünya nizamı ve bu nizamın temel unsuru olan İslâm toplumunun sağlıklı bir şekilde ayakta kalmasının ve bu sayede insanların dünya ve âhiret saadetlerini temin etmesinin bir aksiyomu olan *malın korunması* gayesi ve küllî aslına racidir.

İslâm ribâyı da sebepsiz zenginleşme yollarından saymış ve malın korunması prensibine aykırı görmüştür. İslâm iktisad düşüncesinde sermaye, bağımsız bir üretim enstrümanı olarak görülmemiştir. Bundan dolayı sadece sermayesini işleterek geçinen bir sınıf İslâm'ın tesis etmeye çalıştığı iktisadî sistem içerisinde kendine yer bulamaz. Zira sermaye, üretim faktörü bakımından daima emekle birlikte anılmış ve konumlandırılmıştır. Emek ile sermayenin üretim sürecinde birbirlerine eşlik etmelerinin İslâm iktisadındaki şekli ise ribâ değil, *müdârabe* ve *müşâreke* gibi uygulamaların temelini oluşturduğu birtakım ortaklıklardır. Nitekim sermayenin, emekten ayrı bir üretim aracı olarak görülmemesiyle, üretime emeğiyle dahil olanlar ile sermayesiyle dahil olanlar arasındaki olası çatışmanın önüne geçmek hedeflenmiştir. Riske girmeden kazanç sağlayan ve üretime emek olmaksızın dahil olan sermayenin başlıca getirisi ise ribâdır. Böyle bir üretim faaliyetinde emek sahipleri yer almak istemezler. İşte bu durum, sermaye ve servetin belirli grupların tekeline girmesi yasağı ile zıtlık arz etmektedir. Kişi veya grupların sadece sahip oldukları sermaye ile risk olmaksızın kazanç sağlaması, sermaye sahiplerine

⁵⁴ Ali Muhyiddin Karadâğî, *İslam İktisadına Giriş*, çev. Abdullah Kahraman (İstanbul: İktisat Yayınları, 2018), 163.

⁵⁵ Gulûl; "ganimet mallarından çalmak, taksimden önce hıyanet yoluyla zimmetine bir şey geçirmek. Devlet malını zimmetine geçirmek." anlamında kullanılan bir fıkıh terimidir. bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, "Gulûl", 160.

⁵⁶ Fahri Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 251-264.

sürekli bir mal ve para akışına sebep olacak, bu da zamanla toplumda günbe-gün zenginleşen ve bu zenginliğini alt sınıfları sömürerek elde eden bir zenginler zümresi doğuracaktır. Böylece faize dayalı kapitalist ekonomilerde olduğu gibi zengin malına mal katarken, fakir emeğinin karşılığını alamayarak zor hayat şartları altında gündün güne daha da fakirleşecektir.⁵⁷ Bunun, toplumu fesada sürükleyeceği ise izahtan varestedir.

Şer'î hükümler birtakım maslahatlara mebni olsa da hükümlerin hikmetle ta'lîli birçok usûlcü tarafından kabul görmemiştir. Onların bu konudaki temel dayanakları, ta'lîlin *zâhir* ve *munzabıt* vasıflarla gerçekleşmesinin, hikmetle mümkün olmamasından kaynaklandığı düşüncesidir.⁵⁸ Zira hikmetle ta'lîl mümkün olsaydı Şâri' hükümleri illetlere değil, hikmetlere bağlardı. Şâri'in maksadı zaten hükümdeki hikmettir. İlet ise hikmetin *mazınnesi*⁵⁹ konumunda olup, onu taşıyan bir zarf veya ona delalet eden bir emaredir. Bir başka ifadeyle hikmet kavramı, her durumda ve herkese açık olmayan gizli ve değişken, yapısında sübjektiflik barındıran birtakım manaları içerir. Dolayısıyla hikmeti objektif bir şekilde tespit etme imkânı bulunmamaktadır. Bu sebeple Şâri' hükmü hikmete değil, *zâhir* ve *munzabıt* vasıflara bağlamıştır. Öyle anlaşılıyor ki usûlcüler, zikredilen nedenlerin yanı sıra, konunun hassas, dünyevî arzu ve çıkarlar için istismar edilmeye elverişli olması gibi bazı haklı kaygılara binaen hikmetle ta'lîli caiz görmemişler, şer'î hükümleri esneklik, kapalılık ve değişkenlik gibi birtakım vasıflar içeren hikmetler yerine; açıklık, somutluk ve sabitlik gibi vasıfları haiz olan illetlere bağlamayı tercih etmişlerdir.⁶⁰ Ribâda da her ne kadar mesele malın korunması gibi üst bir ilkeye matuf olsa da mezhep imamları onda birtakım *zâhir* ve *munzabıt* illetler tespit etmeye çalışmışlar ve hükmün başka meselelere ta'diyesini bu illet üzerinden yapmışlardır. İbnü'l-Hümâm'ın (öl. 861/1457) mesele hakkındaki ifadeleri konuya

⁵⁷ Cem Korkut, *İslâm İktisadında Sermaye* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 106; Ahmet Tabakoğlu, "İslâm'da Para Politikası Hakkında Bir Deneme", *Para, Faiz ve İslâm*, ed. İsmail Kurt (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 142.

⁵⁸ Âmidî, *el-İhkâm*, 3/254-258.

⁵⁹ Mazınne; "bir şeyin bilinme noktası" ve "bir şey hakkındaki bilginin potansiyel kaynağı" anlamına gelmektedir. bk. Mustafa Çağrı, "Zan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/120.

⁶⁰ İbrahim Özdemir, *Fıkıh Usûlünde Ta'lîl Tartışmaları (Hicrî IV-VIII. Asırlar)* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 391-392.

ışık tutacak niteliktedir. Ribânın illeti konusunda mezheplerin görüşlerini nakleden İbnü'l-Hümâm, konuyla ilgili şu değerlendirmeleri yapar:

“Bize göre illet; insanların mallarını koruma kastıdır. Bu kastın; miktar ve karşılıklı malların kabzında *mümâseletin* icap etmesinde zahir oluşu, fakihden ziyade asgarî akıl seviyesindeki kimselere gizli kalmasından daha iyidir. (...) Ne var ki illetin, malın korunması olduğunun kabul edilmesi halinde bir kölenin iki köle karşılığında veya bir devenin iki deve karşılığında satılmasının caiz olmaması gerekir. Oysaki bu satışın peşin olması halinde caiz olduğu üzerinde ittifak bulunmaktadır. Buna binaen denilirse ki ‘ribâ konusunda malı korumak bir hikmettir. Hüküm, bu hikmetle değil, onun *muarrifi* (göstergesi) olan illetle ta’lil edilir. Bu da ölçü ve tartıdır.’ Buna şu cevabı veririz: ‘Bu ancak hikmetin gizli ve değişken (gayr-ı munzabıt) olduğu durumlarda gereklidir. Malın korunmasıysa zâhir ve munzabıttır. Mümâseletin olup olmaması bilinebilen, somut bir durumdur. Malın korunup korunmadığı bu somut durumla bilinebilmektedir. Mamafih mezhep imamları bu hikmeti ölçü ve tartı ile zapt altına almak istemişler, bununla, bir köleyi iki köle karşılığında veya bir Herat kumaşını, iki Herat kumaşı karşılığında satmak gibi örneklerde olduğu gibi nakza uğramaktan kaçınmayı amaçlamışlardır.’”⁶¹

İbnü'l-Hümâm'ın da vurguladığı gibi fakihler ribâyı, zâhir ve munzabıt (süreklî) illetlere bağlamayı amaçlamışlardır. Bu illetler, malın korunması olan hikmeti de içerir. Çünkü esas maksat bu illet değil, malın korunmasıdır. Esasen bu hikmet de zahir ve munzabıttır. Ancak fakihler tutarlılık ve olası itirazlardan sakınmak adına meseleyi bu hikmetle ta'lilden kaçınmışlar, bu hikmeti içeren objektif vasıflarla ta'lil yoluna gitmişlerdir. Söz gelimi Hanefî fakihler bu hikmetle meseleyi ta'lil etmiş olsalardı, bir deveyi iki deve karşılığında satma vb. örneklerde olduğu gibi mezhep görüşü nakza uğramış olacaktı. İbnü'l-Hümâm'ın da belirttiği gibi bunun, peşin olması durumunda caiz olduğunda ise ittifak vardır.

4. Hikmet-i Teşrî' Açısından Ribâ

Hikmet-i teşrî', İslâm hukukunda şer'î hükümlerin gaye ve hedeflerinin söz konusu edildiği bir kavram olup, “her hukukî hükmün konuluşunda, asil itibariyle adalet ve maslahat temeline dayalı olarak amaçlanan hedefler ve

⁶¹ Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 7/8-10.

gayelerdir" şeklinde tanımlanmaktadır.⁶² Giriş'te de değinildiği üzere *hikmet-i teşrî'* ve *makâsıd* kavramları zaman zaman birbirinin yerine kullanılsa da aralarında küllilik-cüz'îlik ayrımı bulunmaktadır. Buna göre *makâsıd* bütün hükümleri kapsayan genel amaçlarken, *hikmet-i teşrî'* belirli hükümlerin özel amaçlarıyla ilgilidir.⁶³

Yukarıda ribânın, makâsıd açısından *malın korunması* gayesine dönük hikmetlerine yer verilmişti. Bu başlık altında ise konu alt başlıklara ayrılarak çeşitli açılardan ribânın haram kılınmasının teşrî' hikmetlerine değinilecektir.

4.1. Haksız Kazanç: Ribâ Sermayenin Kirası mıdır?

Ribânın haram kılınma gerekçeleri zikredilirken en çok üzerinde durulmuş ribânın haksız bir kazanç türü oluşudur.⁶⁴ Nitekim Fahreddîn er-Râzî de (öl. 606/1210) ribânın haram kılınmasının hikmetlerini sıralarken en başta bu gerekçeye yer vermiştir. Ona göre ribâ bedelsiz ve karşılıksız bir mal edinme türüdür. Çünkü bir dirhemi iki dirhem karşılığında satan kimse karşılıksız şekilde bir dirhem elde etmiş olur. Mal insan ihtiyacına taalluk ettiği için yüce bir dokunulmazlığa sahiptir. Öyle ki Hz. Peygamber (s.a.v.) "İnsan malının dokunulmazlığı, kanının dokunulmazlığı gibidir"⁶⁵ buyurmuştur. İşte bu sebeple insana ait bir malı bedelsiz bir şekilde almak haram kılınmıştır.⁶⁶

Râzî, ribânın haksız bir kazanç olmasına yöneltilebilecek olası bir itirazdan bahseder. Bu itiraz şöyledir:

"Denirse ki ribâ, sermayenin uzun müddet borç alanın yanında kalmasının bir bedeli olarak niçin caiz görülmesin? Sermaye bu müddet zarfında sahibinin elinde kalsaydı, onun bu parayla ticaret yapması ve bu ticaretiyle kâr elde etmesi pek tabi mümkündü. O ise sermayesini borç olarak vermeyi tercih etti, borç alan da bu serma-

⁶² Pekcan, *Gâye Problemi*, 36, 37.

⁶³ Boynukalın, "Makâsıd-ı Şerîa", 27/423.

⁶⁴ Süleyman Uludağ, *İslâm'da Faiz Meselesine Farklı Bir Bakış* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 261.

⁶⁵ Râzî'nin "İnsan malının dokunulmazlığı..." şeklinde naklettiği bu hadis, hadis kaynaklarında "Mü'minin malının dokunulmazlığı..." şeklinde geçmektedir. bk. Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009), 5/117.

⁶⁶ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb (et-Tefsîrü'l-kebîr)* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981), 7/94.

yeden istifade etti. Bu istifadesinin karşılığı olarak sermaye sahibine ek bir meblağ ödemesi ise gayet tabidir.”⁶⁷

Bu itiraz, esasen modern iktisadî düşüncenin faize bakışıyla da örtüşmektedir. Modern iktisadî düşünceye hâkim olan faiz teorisi, Yeni Çağ’ın sonlarına doğru *merkantalist akımın* iktisadî düşüncedeki etkinliğinin artmasıyla oluşmuştur. Bundan sonra faiz “sermayenin kirası” olarak tanımlanmış ve devletin belirlediği düşük faizin faydalı ve meşrû olduğu savunulmuştur. Daha sonra Alfred Marshall (öl. 1924) faizi sermayenin değil “beklemenin bedeli” olarak tanımlamıştır.⁶⁸ Râzî, kendisinden asırlar sonra ortaya atılan bu teorilere adeta öngörmüşçesine şu cevabı vermiştir:

“Biz de deriz ki zikrettiğiniz bu istifade mevhum bir şeydir, olabilir de olmayabilir de. Ek bir meblağ talep etmek ise kesindir. Mevhum bir şey için kesin olan bir fazlalığı elden çıkarmak ise her hâlükârda zarara yol açar.”⁶⁹

Elmalılı Hamdi Yazır (öl. 1942), Râzî’nin bahsettiği ribânın *mevhum olma* olgusunu “altınların şingirtisini satmaktan daha hayali bir mübadele” şeklinde tasvir etmektedir. Zira o, ribânın *sermayenin kirası* veya *beklemenin bedeli* anlamına gelecek izahları şiddetle reddeder ve ribâcılarının “ribâ bey’ gibidir” sözlerinin bu bühtan görüşlere nispetle ehven-i şer kaldığını ifade eder.⁷⁰

Görüldüğü üzere ribâ, şeklen bir karşılığı varmış gibi görünse de hakikatte haksız bir kazanç olmanın ötesine geçememektedir. Bu şekliyle ribânın mevhum bir menfaati önceden satmak şeklinde bir aldatmaca olduğu da rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca onun icâreye benzetilmesi de ilmî dayanaktan yoksundur. Zira icârede aynın menfaati kesin iken ribâda sermayeden menfaat temin etmek mevhumdur. Ayrıca kira, kiralanan eşyadan temin edilen menfaatin karşılığı olması itibariyle ribâdan ayrılır. Kiralanan eşyanın temel özelliği kendi maddesi tüketilmeden menfaatinden yararlanılmasının mümkün olmasıdır. Para ise maddesi itibariyle menfaati olmayan ve faydası, ancak

⁶⁷ Râzî, *Mefâtilü'l-ğayb*, 7/94.

⁶⁸ Murat Ustaoglu - Servet Bayındır, “Faiz Meselesine Giriş”, *Faiz Meselesi Tarihinde Örnek Uygulamalar*, haz. Murat Ustaoglu - Ahmet İncekara (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020), 12-13.

⁶⁹ Râzî, *Mefâtilü'l-ğayb*, 7/94; Uludağ, *Faiz Meselesine Farklı Bir Bakış*, 291-294.

⁷⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Yenda Yayın Dağıtım, ts.), 2/236.

harcama yoluyla hasıl olan eşyadır. Buna binaen, bu paraya mukabil ödenen ücret, şer'an muteber bir menfaatin karşılığı değildir. Zira kendisinden yararlanma, ancak maddesinin tüketilmesiyle mümkün olan bir şey, şayet kiralanırsa mislini ödemek üzere kiralayanın zimmetine borç olarak intikal eder. Böyle bir durumda, karşılıksız bir biçimde ödenen ücret, karz olarak zimmete geçen meblağdan fazla bir şekilde ödenmiş olup, adına ister kira denilsin ister başka bir ad verilsin, ribânın ta kendisidir. Kiralanan eşyanın hem menfaati kesin hem de maddesi baki kaldığı halde borca konu olan paranın faydası kesin olmadığı gibi, zimmete borç olarak intikal eden miktarının bile baki kalacağı belli değildir. Borç verilen paradan kesin bir şekilde menfaat sağlansa bile kârın miktarı yine belirsizdir. Sonuç olarak, borç paraya tahakkuk ettirilen ve oranı önceden tespit edilen ribâ her halükârda haksız bir kazançtır.⁷¹

Ribâyı borç olarak verilen zamanla alınan zaman arasında geçen vadenin karşılığı olarak görmek de aynı şekilde kuru bir vehimdir. Zira zaman mülkiyete konu olamayacağı gibi kendisine işaret edilen bir varlığı da söz konusu değildir. Bu sebeple ribâdaki fazlalığın karşılığı olması da düşünülemez.⁷²

4.2. Hilkat ve Fıtrat Açısından Ribâ

Hilkat ve *fıtrat* kavramları, aralarında bazı nüanslar bulunmakla birlikte her ikisi de *yaratılışı* ifade etmek üzere kullanılan eş anlamlı kelimelerdir. Bu iki kavramla ifade edilen yaratılışın maddî ve manevî iki veçhesi bulunmaktadır. Maddî yönü yaratılmış her şeyin fizikî, somut ve görünen halini; manevî yönü ise varlıkların görevlerini, işlevlerini ve varoluş amaçlarını ifade eder. Bu itibarla, literatürde yaratılışı bozma, amacı dışında kullanma gibi fiiller olumsuz bir şekilde nitelenmiş ve bu olumsuzluğu ifade etmek üzere *fıtrati tağyir/değiştirme*, *hilkati tağyir/değiştirme* gibi kavramlar kullanılmıştır.⁷³

Makâsîd ve *fıtrat* birbiriyle ilişkili iki kavramdır. Bu ilişkiye işaret eden İbn Abdüsselâm'a göre Allah insanları, dünyevî maslahat ve mefsetetlerin birçoğunu bilip, onları elde etme veya terk etme fıtratiyle yaratmıştır. İyi incelendiğinde pek az şey Allah'ın mizaçlara yerleştirdiği bu yetinin dışına çıkar. Bu

⁷¹ Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, 144-145.

⁷² Râzî, *Mefâtilu'l-ğayb*, 7/98.

⁷³ Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Yalçın, *İslam Hukuku Açısından Yaratılışı Değiştirme Fıtrati Bozma* (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 12-19.

itibarla, şeriatlar tabiatların/insan fıtratının kendisiyle uyumlu olduğu pek çok şeyi teşvik etmiştir.⁷⁴ *Makâsıdu's-şerî'ati'l-İslâmiyye* isimli eserinde makâsıd-fıtrat ilişkisine değinen İbn Âşûr, makâsıdın İslâm şeriatının en yüce vasfı olan *fıtrat* üzerine kurulu olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵ Zira fıtrat, yaratılış demek olup, Allah'ın her bir mahlukta var ettiği düzenin ismidir. Dolayısıyla insan fıtratı da insanın zâhiren ve bâtınen yani beden ve aklen üzerinde bulunduğu duruma işaret eder.⁷⁶ Sonuç olarak, kâinata her şey bir fıtrat üzere yaratılmıştır. Canlı ve cansız tüm nesnelere bir amaç ve gayeye dönük olarak yaratıldıklarından, şeriat fıtrata müdahaleden veya ona aykırı fiillerden insanları nehyetmiştir.

Ribâ ile hilkat kavramları arasında bağlantı kuran Gazzâlî'ye göre altın ve gümüşle ribâ muamelesi yapan kimseler nimete karşı nankörlük etmiş ve ona zulmetmiş olurlar. Zira altın ve gümüş, bizzat kendileri için değil, başkaları için yaratılmıştır. Zatlarında bir gaye yoktur. Dolayısıyla onların bizatihi kendilerinde ticaret yapan kimse, yaratışlarındaki hikmetin aksine onları maksat edinmiş olur. Çünkü bir parayı, konulduğu gayenin dışında kullanmak isteyen kimse ona zulmetmiş sayılır. Gazzâlî'ye göre paranın yaratılış amacı insanların elinde tedavülde bulunarak, mallar üzerinde adaletle hükmedici bir nesne olması ve insanların bu yolla ihtiyaç duyduğu eşyalara ulaşmalarını temin etmesidir. Bu sebeple parayı parayla satmak caiz olursa para üzerinden onu çalıştırma teamül edinilir, böylece o para mukayyet hale gelerek, piyasaya arz edilmeksizin biriktirilen bir *kenze* dönüşür. Sonuç olarak, parayı para karşılığında satmanın tek gayesi onu biriktirip, stoklamak olarak görülürse bu ona karşı zulümdür.⁷⁷ Aynı şekilde gıda maddelerinde ribâ muamelesi yapmak da onların yaratılış gayeleri olan bu hilkatin dışına çıkmak sayılır.⁷⁸

Görüldüğü üzere Gazzâlî ribâyı, hilkate aykırı bir şekilde, paranın yaratılış amacının dışında kullanılması olarak değerlendirmiş, onu nimete karşı

⁷⁴ İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 2/60.

⁷⁵ İbn Âşûr, *Makâsıdu's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 91.

⁷⁶ İbn Âşûr, *Makâsıdu's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 93.

⁷⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 4/91-92.

⁷⁸ Gâmidî, *el-Hikemü'r-ribeviyye*, 87.

nankörlük olarak görmüş ve şeriatıta yerilen bir fiil olan *kenze*/mal stoklamaya yol açacağını söylemiştir.

4.3. İktisadî Hikmetler

Ribâ İslâm'da haksız ve bâtıl yollarla elde edilen bir kazanç olarak değerlendirilmiştir. Böyle bir kazancın iktisadî açıdan pek çok olumsuzluklara sebebiyet vereceği açıktır. Zira iktisadî gelişimin önündeki en büyük engellerden biri *ribâ*dır. Ribânın olduğu bir toplumda, sağlıklı bir ekonomiden bahsetmek mümkün değildir. Bazı gelişmeler yaşansa dahi, pek çok çarpıklık zuhur edecek ve nihayetinde elde edilen tüm kazanımlar ekonomik krizlerle heba olup gidecektir. Bu sebeple ribâyaya dayalı bir ekonomik sistemde, istikrarlı bir şekilde sosyal ve iktisadî refahın sağlanması neredeyse imkansızdır.⁷⁹

Ribânın haram kılınmasının iktisadî hikmetlerini çeşitli faktörler üzerinden açıklamak mümkündür. Bunların en önemlileri uygun başlıklar altında ele alınacaktır.

4.3.1. Sermaye ve Risk Faktörü

İslâm iktisadında sermaye bağımsız bir üretim faktörü olarak görülmemiş, daima emekle birlikte konumlandırılmıştır. Ribâ, toplumda risk almadan kazanç elde eden ve üretime emek ile ortaklık etmeksizin dahil olan bir zümre meydana getirir. Bu zümre sermayeyi tekelinde tutarak emeği sömürür ve hiçbir riske girmeden sermayesini her geçen gün daha da artırmak ister. Böylece üretime emeğiyle dahil olanlar ile sermayesiyle dahil olanlar arasında bir uçurum meydana gelir. Bu da toplumda emek-sermaye çatışmasına yol açar ve toplumu gündend güne fesada sürükler. İslâm ribâyı haram kılarak toplumda emek-sermaye arasındaki olası çatışmayı en baştan önlemiş, *müddârabe* ve *müşâreke* gibi ortaklıklar tesis ederek emek ile sermayenin birlikte üretime katılmasını amaçlamıştır.⁸⁰

Faize dayalı kapitalist sistemlerde emek üretkenliği artışı kapitalizmin temel dayanağıdır. Bu, onun tabiatındaki *rekabet* ve *birikim* üzerine kurulu bir sistem olmasının dışavurumudur. Rekabet her kapitalisti üretim koşullarını

⁷⁹ Mahmut Özdemir, "Faiz (Ribâ) Kavramına İslâmî Bir Yaklaşım", *Eskişen: Üç Aylık Düşünce Dergisi* 18 (2010), 72.

⁸⁰ Korkut, *İslâm İktisadında Sermaye*, 106.

iyileştirmeye zorlar ve biriktirmeyen kapitalisti ademe mahkûm eder.⁸¹ Bu birikimin en temel kaynağı ise ribâdır. Zira kapitalist, içerisinde bulunduğu sistemde ayakta kalmak için sermayesini artırmak zorundadır. Bunu yaparken de işçiye hakkını vermeyerek emeğini sömürür. Böyle bir toplumda sağlıklı bir iktisadî düzenden söz etmek çok zordur. Çünkü sömürü toplumda keskin bir sınıflaşma doğurur: Sömüren ve sömürülenler. İşte İslâm, bedenî ve zihnî her ne şekilde olursa olsun kazanç ve mülkiyetin temelinde emeği ve çalışmayı koymuş, ribâ gibi haksız kazanç yollarını da bu prensibe aykırılıklarından ötürü yasaklamıştır. Zira ribâ emeksiz bir karşılıktır.⁸² İslâm'da sermaye, emeğin rakibi değil sonucudur.⁸³ Bu sebeple İslâm'ın öngördüğü âdil ekonomik düzenin en temel özelliği ribâ yasağıdır demek yanlış olmaz. Böyle bir ekonomik düzende özel mülkiyetin, teşebbüsün ve ölçülü rekabetin meşruluğu devletin özel hayata yıkıcı baskısını önler. Kâr faktörü ekonomik şevki yaşatır. Ribâ yasağı emeksiz kazanç ket vurur. Zekât başlı başına sosyal bir regülatör olarak kapitalizmde beliren sınıflar arası uçurumun oluşmasına engel olur. İsrâf yasağı tüketimi dizginler. Üretim ise toplumun ve bütün insanlığın hayrına desteklenir.⁸⁴ Sonuç olarak İslâm'da ribânın haram kılınması, sermayenin tek başına üretim faktörü olarak kabul edilmediğinin önemli bir göstergesidir. Sermaye ancak üretkenliği ve verimliliği ile mükafatı hak eder. Buna bağlı olarak diğer ekonomik sistemlerde olduğu gibi İslâm iktisadında da girişimci önemli bir konuma sahiptir. Zira o, sermayeyi emek ile birleştirip üretim elde eden kişidir. Bu üretimin sonucunda oluşan fazlalık ise ribâ değil kârdır. Öyle görünüyor ki İslâm iktisadında emek ile sermayeyi birbirinden ayırmak mümkün değildir. Emek üretim için sermayeye, sermaye de elde ettiği gelirin meşruluğu için emeğe muhtaçtır.⁸⁵ Bu sebeple emeksiz üretim olan ribâ meşru bir kazanç yolu değildir.

İslam İktisadında kazancın meşruluğu risk faktörüne bağlanmış ve bu durum *risk-getiri dengesi* ilkesiyle ifade edilmiştir. Bu ilkenin aslını, İslâm'ın

⁸¹ Michel Husson, *10 Derste Kapitalizm*, çev. Osman Serhat Binatlı (İstanbul: Habitus Yayıncılık, 2013), 63.

⁸² Seyyid Kutub, *İslâm-Kapitalizm Çatışması*, çev. Kamil M. Çetiner (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015), 53.

⁸³ İhsan Şenocak, *Küresel Krizden Çıkış İslâm İktisadî* (İstanbul: Hüküm Kitap, 2021), 37.

⁸⁴ Karakoç, *İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, 27.

⁸⁵ Korkut, *İslâm İktisadında Sermaye*, 110.

adalete verdiği önem teşkil eder. Zira hak ve sorumluluklardaki denge ve nimet-külfet paylaşımı adaletin gereğidir. Adil paylaşım, külfete katlananların nimetten aldıkları payın külfetle orantılı olmasını gerektirir ve bu dengenin ihlalini adalete aykırı sayar.⁸⁶ İslâm ribâyı yasaklayarak zarar riskini sadece sermayeyi işleten girişimcilerin üstlenmesini meşrû görmemiştir. İktisadî teşebbüslerin finansmanında risk transferine yol açan faizli krediler yerine sermaye sahibi ve girişimci arasında risk paylaşımını sağlayan ortaklıklar teşvik edilmiştir. Zira bu tür ortaklıklarda kâra ortak olduğu gibi muhtemel zarar riski de ortaklar tarafından beraberce üstlenilir. Bu bağlamda ribâ, riske katlanmadan ve emeksiz olarak elde edilen sermaye kazancıdır.⁸⁷

4.3.2. Borç Faktörü

Ribâyı doğuran nedenlerin başında, ticarî hayatta borç alıp vermenin, başka bir ifadeyle kredi ilişkisinin zorunluluğu gelir.⁸⁸ Zira ribâ, genellikle sosyal hayatta insanların çeşitli şekillerde borçlanmalarıyla tahakkuk eder.⁸⁹

Ribânın tarihine bakıldığında, en yaygın şeklinin *tefecilik* olarak adlandırılan, belirli bir zamana kadar kişilere yüksek faizle borç verme olduğu görülmektedir. Bunun sebebi, insanların finansman ihtiyaçlarını faizsiz yollarla temin edecekleri bir sistemden yoksun olmalarıdır. Bunun sonucu olarak da geçmiş toplumlarda dar ve orta gelirli kesim tefecilere muhtaç hale gelerek faiz ağının içine düşmüş ve ekseriyetle bu ağdan bir daha da çıkamamıştır. Her ne kadar günümüzde tefecilik kanunen yasaklanmış olsa da faizci kapitalist sistem bu sefer de bankalar, kredi kartları gibi yasal yollarla insanları faize muhtaç hale getirmiş ve çoğu insanın faizin çarkları arasında ezilmesine yol açmıştır. Bunun iktisadî zararlarını ise tüm toplum yüklenmektedir. Öyle ki milyonlarca insan kazandığı parayı kendi ihtiyaçları için kullanamamakta, bu kazancın önemli bir bölümü faize gitmektedir. Faiz geliri elde edenler ise bunu topluma mal ve hizmet olarak arz etmek yerine, topluma daha çok faizli

⁸⁶ Temel Kacır, "İslam Hukukunda Kazancın Meşruiyetine Etki Eden Risk Faktörü (Katılım Bankacılığı Uygulamaları Örneğinde)", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2020), 142.

⁸⁷ Güney, *Bir Müslüman Ekonomi ve Faiz'e Nasıl Bakmalı?*, 77; Risk faktörünün eleştirisi için bk. Uludağ, *Faiz Meselesine Farklı Bir Bakış*, 290-291.

⁸⁸ Kahraman, *40 Soruda Faiz*, 12.

⁸⁹ Ebu'l-A'lâ el-Mevdüdi, *er-Ribâ* (Dimaşk: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, 1958), 59.

borç yükleme amacına dönük kullanmaktadır. Bu da kazancın ve sermayenin ekonomik üretime dönmesi şöyle dursun daha çok faizli kredinin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Neticede insanlar borç-faiz-borç sarmalı içerisinde çırpınmakta, ülkenin üretken enerjisi faiz ödemeye harcandığı için milli ekonomiye bir katkısı da olmamaktadır.⁹⁰ Aynı şekilde tüccar ve sanayi erbabının edindiği faizli krediler de büyük zararlara yol açabilmektedir. Faizli borç batağına sadece bireyler değil, devletler ve hükümetler de düşebilmektedir. Nitekim yakın tarihimiz bunun acı tecrübeleriyle doludur. IMF gibi kuruluşlardan edinilen borçlar uzun yıllar en hafif tabirle ekonomik durgunluklara ve krizlere yol açmış, insanlar hak ettikleri refah ve huzurlu yaşamdan mahrum bırakılmıştır. Devlet ve hükümetler itibarlarını yitirmiş, tüm kazanımlar ekonomik kalkınma, üretim ve hizmet kalemleri yerine faiz yolunda heba olup gitmiştir.

Faizi haram kılan İslâm, insanların finansman ihtiyaçlarını gidermek için alternatif yollar sunmaktan da geri durmamıştır. Söz gelimi; *karz-ı hasen*, çeşitli ortaklıklar ve selem gibi akitler faize alternatif olma bakımından İslâm iktisat sisteminin önemli araçlarıdır. Günümüzde faizli işlemlerdeki artışın sebeplerinden birisi de karşılıksız borç vermenin toplumda yaygınlığını yitirmesidir. Bu sebeple, faizi önleme bakımından *karz-ı hasen* toplumda yeterince etkili olamamaktadır. Bunun sebepleri olarak; dünyada hâkim olan bencil yaşam anlayışının Müslümanları da etkisi altına alması, manevî kazancı maddî kazanca tercih edecek bir dinî duyarlılık ve şuur eksikliği, enflasyonun yaygın olduğu toplumlarda borç verilen paranın değer kaybına uğraması, verilen borcu vaktinde ve tastamam geri alamama endişesi sayılabilir. Söz konusu engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik gösterilecek gayretler, toplumda tekrar *karz-ı hasen* kültürünün güçlenmesini sağlayacak ve faizli işlemlerin asgariye indirilmesinde atılmış önemli bir adım olacaktır.⁹¹ Aynı şekilde emek-sermaye ortaklığı gibi çeşitli ortaklıkların da toplumda yaygınlaşması ve buna yönelik kurum ve kuruluşların işlevsel hale getirilmesi faizsiz bir toplumun garantörleridir.

⁹⁰ Mevdûdî, *er-Ribâ*, 59-64.

⁹¹ Ahmet Özdemir, "Karz Akdinin Mahiyeti ve Faizli İşlemleri Önleme Fonksiyonu", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2012), 141.

4.3.3. Fiyat İstikrarı ve Enflasyon

Fiyat istikrarı, ribânın haram kılınmasının hikmetlerinden biri olarak dile getirilmiştir. Ribâ yasağında böyle bir hikmet bulunduğunu ilk defa söyleyenler İbn Teymiyye ve öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye'dir (öl. 751/1350). Onlara göre dinar ve dirhem, alım satımı yapılan malların değerleridir. Para ise malların değerlerinin kendisiyle bilindiği ölçü birimidir (mi'yâr). Bundan dolayı paranın sınırlı ve sürekli bir şekilde, iniş çıkış göstermeyen, güncel ifadeyle manipülasyonlara kapalı bir yapıda olması gerekir. Çünkü para da ticaret malları gibi iniş çıkışlara müsait olsaydı ticaret mallarının değerlerini takdir edebileceğimiz bir ölçüden yoksun kalırdık. Hatta tamamı ticaret malına dönüşürdü. İnsanların, malların kıymetinde ölçüt olacak bir paraya ihtiyaç duymaları zaruri ve genel bir ihtiyaçtır. Paranın iniş çıkışlara müsait olması ise ticarî muamelelerde fesada yol açar, ihtilafları doğurur ve toplumda önü alnamaz zararlara sebebiyet verir. Bunlara binaen şayet *ribe'l-fazl* caiz olsaydı para bir ticaret metaı haline gelir, bu durum kaçınılmaz olarak *ribe'n-nesiye* de yol açardı. Sonuç olarak, para bizzat kendi zatından ötürü talep edilmez. Paranın temel gayesi onunla ticaret malları elde etmektir. Bu gayenin aksine paranın bizzat kendisi ticaret metaı haline gelirse insanların işleri bozulur ve toplum böyle bir ekonomik sistem içerisinde refaha ulaşamaz.⁹² Yukarıda yer verildiği üzere paranın maksadının dışında kullanılması Gazzâlî tarafından da dile getirilmişti. Ancak o, meseleye fiyat istikrarı zaviyesinden bakmamış, ribânın söz konusu hikmete aykırı bir şekilde fitrat ve hilkat ile tezat teşkil ettiğine değinmekle iktifa etmiştir.

İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'ın ifade ettiği bu durum, fiyatların genel olarak ve sürekli bir biçimde yükselme eğiliminde olması anlamına gelen *enflasyon* olgusuna da işaret etmektedir. Zira enflasyon, fert ve toplum hayatını

⁹² Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Tefsîru âyâtin eşkelet 'alâ kesîrin mine'n-nâs*, thk. Abdülazîz b. Muhammed el-Halife (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd - Şirketü'r-Riyâd, 1996), 2/614-616; Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakki 'in 'an rabbi'l-âlemîn*, thk. Muhammed Abdüsselâm İbrâhîm (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1991), 2/105.

yakından ilgilendiren önemli bir iktisadî problemdir.⁹³ Fiyat artışıyla kastedilen, sadece belli bir malın veya hizmetin fiyatının tek başına artması değil, fiyatların genel düzeyinin sürekli bir artış göstermesidir. Yüksek enflasyon paranın alım gücünü azalttığı gibi fiyat değişimlerini anlamayı da güçleştirir.⁹⁴

Enflasyonun tek sebebi faiz olmasa da faize dayalı ekonomik sistemlerin bünyesel bir hastalık olarak yüksek enflasyona yol açtığı çokça dile getirilen bir husustur. Esasen her ikisi de birbirini tetikleyerek ekonomiyi fasit bir dairenin içerisine sürükler. Buna döviz kuru da eklendiğinde ekonomi, enflasyon-kur-faiz sarmalının esiri haline gelmektedir. Zira enflasyonun önceden tahmin edilemeyen değişikliklere neden olarak ortaya çıkardığı belirsizlik, yatırımcının kendini garantiye almak ve riskten korunmak için fazladan bir getiri talep etmesine ve dolayısıyla reel faizlerin yükselmesine yol açar.⁹⁵ Bundan dolayıdır ki üretim, gelişme ve kâra dayanan bir para politikası yerine faizi esas alan ekonomik sistemler sık sık ekonomik krizlerle karşı karşıya kalırlar.⁹⁶ Ayrıca faiz üretim maliyetini artırmakta, faiz oranları arttıkça girişimciler uzun vadeli ve riskli yatırımlar yerine kısa vadeli ve kârlı yatırımlara yönelmektedirler. Böylece faiz, toplumun kalkınmasında yararlı olan yatırım alanlarının âtil kalmasına ya da istenen seviyeye gelememesine sebep olmaktadır. Bu da faizin enflasyonu körükleyici diğer bir yönüdür.⁹⁷ Sonuç olarak, faiz piyasada sun'î fiyat artışlarına sebep olarak enflasyonu körükleyen unsurların başında gelir. İslam iktisat sisteminde faizin yeri olmadığı için, toplumu ifsada sürükleyen, parayı değersizleştirip, insanların emeklerini hiçe sayan enflasyon gibi unsurlar da minimize edilmiş olacaktır.

⁹³ Enflasyon hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mahfi Eğilmez, *Örneklerle Kolay Ekonomi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2022), 112; Hamdi Döndüren, "İslâm'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri", *Para, Faiz ve İslâm*, ed. İsmail Kurt (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 243-278.

⁹⁴ *Enflasyon* (PDF: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2004), 5.

⁹⁵ *Enflasyon*, 7.

⁹⁶ Karadâğî, *İslam İktisadına Giriş*, 46; Şenocak, *İslâm İktisâdı*, 29.

⁹⁷ Hamza Aktan, "Enflasyon ve İslâm Ekonomi Politikası İçinde Enflasyona Karşı Alınabilecek Tedbirler", *İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1983), 140.

4.3.4. İşsizlik

Ribânın sebep olduğu bir başka problem de işsizliktir. Zira ribâ, sermaye sahiplerini çalışmaksızın ve riske girmeksizin kâr elde etmeye teşvik ettiği için yeni istihdam alanlarının oluşmasını önler. Sermaye, emekle birlikte üretime dahil edilmesi yerine faizde bekletilir ve bu yolla emeksiz ve risksiz bir kazanç elde edilir. Bu da yeni istihdam alanlarının oluşmamasına, var olanların da âtil kalmasına yol açacağından toplumda önemli bir iktisadî problem olan işsizliğe sebep olur.⁹⁸ Nitekim Şah Veliyyulah ed-Dihlevî (öl. 1176/1762) bu probleme işaret sadedinde şunları söyler:

“Ribâ toplumda büyük çekişmelerin ve düşmanlıkların kaynağıdır. İnsanlar bu yolla mallarını artırmak istediklerinde bu durum, asıl kazanç yolları olan ziraat ve zanaatın terkedilmesine yol açar. Ribâdan daha hassas davranılan, azına dahi özen gösterilen ve husumetlere yol açan bir akit yoktur.”⁹⁹

Benzer fikirler batıda da dile getirilmiştir. Yüksek faizin insanları teşebbüsten alıkoyacağını, cesaretlerini kıracağını, dolayısıyla iktisadî verimsizliğe yol açacağını ifade eden Sir Thomas Culpeper, İngiltere’de faiz oranının düşürülmesini teklif etmiştir.¹⁰⁰ Faizin işsizliğe yol açtığı, yirminci yüzyılın en büyük iktisatçısı¹⁰¹ sayılan John Maynard Keynes (öl. 1946) tarafından da dile getirilmiştir. Ona göre faiz oranlarını, sermayenin marjinal etkinliği şedülüne/çizelgesine oranla, tam istihdam düzeyine ulaşıncaya kadar düşürmek oldukça avantajlıdır.¹⁰²

Görüldüğü üzere hem doğuda hem batıda benzer kanaatler dile getirilmiştir. Açıkتر ki çağımızın da en büyük iktisadî ve toplumsal problemi olan işsizliğin en önemli sebebi, faiz nedeniyle sermayenin üretim ve istihdama katılmaması, emeksiz bir şekilde faizle çoğaltılma yoluna gidilmesidir. Faiz ortadan kalktığında girişimciler sermayelerini iş sektörüne kanalize edecek,

⁹⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 7/94-95; Mevdûdî, *er-Ribâ*, 66-67.

⁹⁹ Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm ed-Dihlevî, *Hüccetüllahî'l-bâliğa*, thk. Seyyid Sâbık (Beyrût: Dâru'l-Cil, 2005), 2/164-165.

¹⁰⁰ Mustafa Özel, “İktisadi Düşüncenin Laikleşmesi”, *Bilgi, Bilim ve İslam (I-II)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 2/273.

¹⁰¹ Hüsnü Bilir, “Entelektüel Bir İktisatçı: John Maynard Keynes”, *Dört Öge* 16 (2019), 85.

¹⁰² John Maynard Keynes, *Genel Teori -İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi-*, çev. Uğur Selçuk Akalın (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2010), 317.

bu da yeni istihdam alanlarının oluşmasıyla işsizliğin asgari düzeye indirilmesi sonucunu doğuracaktır.

4.4. Ferdî ve Ahlakî Hikmetler

Ribânın ferdi ve ahlakî ilgilendiren pek çok zararından söz etmek mümkündür. Aşağıda, başlıklar halinde en önemlilerine değinilecektir.

4.4.1. Tembelliğe Sevk Eder

İslâm'da kazanç talep etme de ilim talebi gibi her Müslüman üzerine farzdır.¹⁰³ Zira çalışıp helal yollarla kazanç elde etme peygamberlerin yoludur. Her peygamber maişetini temin için mutlaka bir meslek icra etmiştir.¹⁰⁴ Ribâ ise bunun aksine helal kazanç yollarıyla meşgul olmaktan insanları alıkoyar. Çünkü sermaye sahipleri ribâ ile mallarını artırma imkânı bulduklarında bu yol onlara kolay gelir ve ticaret, zanaat gibi meşakkatli kazanç yollarına girmezler. Bunun toplumun zararına olduğu açıktır. Zira alemin; ticaret, çeşitli meslekler, zanaatlar ve imar ile nizama kavuştuğu herkesçe malumdur.¹⁰⁵

İnsanlar herhangi bir emek ve meşakkate katlanmadan, ribâ yoluyla mallarını artırdıklarında bu, onları zamanla tembelliğe sevk eder. Atalet ve rehavete kapılırlar. Girişimci ruhları gitgide körelir ve ölür.¹⁰⁶ Tembellik insana sirayet ettiğinde onu ibadetlerinden ve topluma faydalı işlere yönelmesinden alıkoyar. Bu sebeple Allah Teâlâ “Öyleyse, bir işi bitirince diğerine koyul.”¹⁰⁷ buyurmuştur. Âyette Hz. Peygamber (s.a.v.) ve onun şahsında Müslümanlara bütün vakitlerini hayırlı ve yararlı işlerde kullanmaları, ibadet, dua, tebliğ ve irşad gibi dinî faaliyetlerin yanı sıra; çalışma, üretme, öğrenme-öğretme, yardımlaşma ve dayanışma gibi dünyevî faaliyetlerin de hakkını vermeleri istenmiştir.¹⁰⁸ Görüldüğü üzere ribânın yol açtığı tembellik, toplumu yararlı

¹⁰³ Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Kesb*, nşr. Abdülfettâh Ebû Guddê (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1997), 71.

¹⁰⁴ Şeybânî, *Kitâbu'l-Kesb*, 74-80.

¹⁰⁵ Râzî, *Mefâtilu'l-ğayb*, 7/94.

¹⁰⁶ Uludağ, *Faiz Meselesine Farklı Bir Bakış*, 263.

¹⁰⁷ el-İnşirâh 94/7.

¹⁰⁸ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 5/644.

işlerden mahrum bırakır, iyiliğin ve adaletin yayılmasını engeller. Birey ve toplumun geri kalmasına yol açar.

4.4.2. Mala Olan Tamahı Artırır

Yukarıda yer verilen tanımında malın “insan tabiatının kendisine meylettiği şey”¹⁰⁹ olduğu ifade edilmişti. Bu tanım insandaki mal temayülüne işaret etmekte ve bu temayülün tabîliğine vurgu yapmaktadır. İnsanın tabiat itibarıyla böyle bir temayüle sahip olması normal karşılanırsa da İslâm bu temayülü dizginlemek ister. Bu sebeple kazanç yollarının şer'î esaslara uygun olması gerekir. Ribâ ise tersine İslâm'ın mala yüklediği anlamla tezat teşkil eden gayri meşru bir kazanç şeklidir. Zira İslâm'da mal kazanma Allah'a itaat ve yakınlaşma için bir vesileyken,¹¹⁰ ribâ malın vesile olmaktan çıkarılıp amaç haline getirilmesidir. İslâm, kapitalizm gibi özel mülkiyete yer açar. Ancak bu mülkiyete çeşitli sınırlar koyarak onun, infak, sadaka, zekât ve karz-ı hasen gibi müesseseler yordamıyla toplumsal tabana yayılmasını amaçlar. Kapitalizm ise mal kazandıran her yolu mubah görür ve malı insanın tahakküm aracı haline getirir. Bu, bir anlamda *İktisadî İnsanın (homo economicus)* bir vasfıdır. Çünkü İktisadî İnsanı harekete geçiren sebepler ekonomik sebeplerdir; yani mevcut şartlar altında faydasını maksimize etme güdüsüdür. İktisadî İnsan kendisi için mümkün olan en yüksek değerli durumu seçmek amacıyla mevcut enformasyonu en etkin şekilde kullanarak faydasını maksimuma çıkaran bencil bir bireydir.¹¹¹ Öyle ki menfaatini geliştirmede tam bir serbestiye sahiptir. “Bırakınız yapınlar” prensibini ve iktisadî liberalizmi esas alır.¹¹² Malı kendi menfaati için kullanmaktan ve bu yolla diğer insanların hakkını gasp etmekten imtina etmez. Bu yüzden emeği değil ribâyı esas alır. Ribâ onun mala olan tamahını artırdıkça daha da çok kazanmak ister. Bazı hadislerde de işaret edildiği üzere insandaki bu fitrî temayül onu, elindekiyle yetinmeyip malını mütemadiyen artırmaya teşvik eder. Bu temayülü dizginlemenin başlıca yolu ribâ gibi haksız kazanç yollarının yasaklanmasıdır. Çünkü ribâ emek

¹⁰⁹ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/267.

¹¹⁰ Şeybânî, *Kitâbu'l-Kesb*, 136.

¹¹¹ Numan Kurtulmuş, “İki Farklı İnsan Modelinin Analizi: Ekonomik İnsan - Davranışçı İnsan”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 47/1-4 (1989), 174.

¹¹² Sabahattin Zaim, *İslâm Ekonomisininin Temelleri*, haz. Adem Esen vd. (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, ts.), 32.

sarf etmeksizin sermayenin katlanıp çoğalmasının en kestirme yoludur. *Müslüman İnsan* ise ribâ gibi haksız kazanç yollarından uzak durur, malını emeğiyle kazanır. Malı Allah'a itaat ve yakınlaşma vesilesi bilir.¹¹³ Nitekim Hz. Ali'nin şu sözü de malın bu aslî fonksiyonuna işaret etmektedir: "Dünyaya sövmeyiniz. Mü'minin dünyayı âhirete vesile yapması ne güzeldir."¹¹⁴

4.4.3. Bencillik ve Cimriliğe Yol Açar

Ribâ insanlarda bencillik ve cimriliğe sebep olduğundan, karz-ı hasen gibi yollarla insanların birbirlerine iyilik ve ihsanda bulunmasını engeller. Çünkü ribâ borca karşılık ek kazanç temin ettiği için nefse hoş gelir. Zengin, fakirden borcuna mukabil fazlalık talep ettiğinde ve bunu mubah gördüğünde; yardımlaşma, iyilik ve ihsanda bulunma duyguları körelir. Böyle bir insan zamanla sadece kendi menfaatini düşünür hale gelir.¹¹⁵ Bu, dinin birey ve toplumda hâkim kılmaya çalıştığı değerlerle tezat teşkil eder. Zira din, birey ve toplumda sevgiyi, barışı, yardımlaşma ve dayanışma şuurunu geliştirmek ister. Bunun için de çeşitli tedbirlere başvurur. Zekât, fitre, sadaka ve kurban gibi emir ve tavsiyeler bu amaca dönük işlev görür. Sonuç olarak, zenginin fakire karşılıksız borç vermesini salık veren bir dinin, bunun tam tersi olan yani zenginin fakirden borcuna mukabil ek meblağ talep etmesini gerektiren ribâyâ cevaz vermemesi gerekir. Aksinin çelişkiye sebep olacağı açıktır.¹¹⁶

4.4.4. İsrâf ve Lüks Tüketime Yol Açar

Ribâ yoluyla zahmetsiz ve meşakkatsiz elde edilen gelirin harcanması da emek sarfederek elden edilen gelire nispetle daha kolaydır. Bu da israfa, lüks tüketime ve sefahate yol açar.¹¹⁷ İslâm israfı yasaklamış, bu yolla aşırı tüketimin önüne geçmek istemiştir. Nitekim âyet-i kerimede "Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmeyiz."¹¹⁸ buyurulmuştur. Bir başka âyette de "Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik

¹¹³ Zaim, *İslâm Ekonomisinin Temelleri*, 70.

¹¹⁴ Şeybânî, *Kitâbu'l-Kesb*, 136.

¹¹⁵ Râzî, *Mefâtilu'l-ğayb*, 7/94.

¹¹⁶ Uludağ, *Faiz Meselesine Farklı Bir Bakış*, 264.

¹¹⁷ Dihlevî, *Hüccetüllahi'l-bâliğa*, 2/165; Uludağ, *Faiz Meselesine Farklı Bir Bakış*, 263.

¹¹⁸ el-A'râf 7/31.

ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur."¹¹⁹ buyurularak israf ve cimrilik arasında orta bir yol tutulması teşvik edilmiştir. Ayrıca israf birçok kötü hasletin de kaynağıdır. Zira o, kanaatsizliğe yol açar. Kanaatsizlik ise çalışma şevkini kırar, tembelliğe yol açar, insanı şükürsüzlüğe sürükler ve mütemadiyen şikayetçi bir halet-i ruhiyeyi doğurur. Hem ihlası yok eder ve uhrevî amellerini zedeleyip riya kapısını açar hem de insanın izzetine halel getirir, onu dilencilik yoluna sevk eder.¹²⁰

Ribânın yol açtığı bir diğer zarar da lüks tüketimdir. Ribâ gelirlerindeki artış, zekât, sadaka gibi servetin tek elde toplanmasını önleyici faktörlerin azalması ile bozulan gelir dengeleri, aşırı zengin rantıye sınıfların lüks ve israf temayülünü artırmaktadır. Üretim kaynaklarının bu sınıfların talebini karşılayacak şekilde kullanılması, üretim arzının da bu istikamette gelişmesine yol açmaktadır. Buna mukabil, geliri düşük kitlelerin temel ihtiyaçlarını karşılayacak malların üretimine yeterli kaynak ayrılmadığı için bu mallarda arz ve talep dengesi bozulmakta, üretim yeterli olmadığından da fazla talep karşısında fiyatlar artmaktadır.¹²¹

İşte tüm bu dengesizlikler ribâ gibi birey ve toplum fitratına aykırı faktörlerle ortaya çıkmaktadır. İslâm'ın ortaya koyduğu Müslüman İnsan modelinde tüketime dönük tüm davranışlar Kur'ân ve sünnetin vaz'ettiği prensiplerle belirlenir. Bu insan israftan, cimrilikten, aşırı lüks tüketimlerden kaçınır. Kazandığını paylaşmayı bilir. Yoksulu, yetimi, darda kalmış gözetir. Ribâ yiyen birey ise kanaatsiz, mala karşı tamahkar ve çevresine duyarsızdır. Onun tek motivasyonu daha fazla mal ve tüketimdir. Sonuç olarak, İslâmî perspektiften bakıldığında, ribâdan kaçınmak dünya ve âhiret sermayesiyken, ribâ yemek hem dünya hem âhiret bedbahtlığıdır.

4.5. Sosyal ve Toplumsal Hikmetler

Ribânın toplum üzerindeki menfi tesir ve zararları, fertler üzerindeki zararların bir sonucudur. Zira toplum fertlerden oluşur. Bu sebeple ribânın fertlere verdiği zarar da aynıyla topluma yansır. Söz gelimi yukarıda zikrettiğimiz ferdî ve ahlakî zararlar toplumda yaygın hale gelse, insanlar salt ekono-

¹¹⁹ el-Furkân 25/67.

¹²⁰ Zaim, *İslâm Ekonomisinin Temelleri*, 59.

¹²¹ Zaim, *İslâm Ekonomisinin Temelleri*, 46.

mik saiklerle hareket etse ve kimse birbirini gözetmese sağlıklı bir toplum yapısından bahsedilemeyeceği gibi bu toplumun insana dünya ve âhiret saadeti temin etmesi de düşünülemez. Ancak *iyilik, yardımseverlik, infak, îsâr* gibi kavramların hâkim olduğu bir toplum insana saadet getirir. Bunlar ise toplum tabanına ancak dinî saiklerle yayılır. Bu yüzden ekonominin de temelinde din ve inanç vardır.¹²² Zira toplum tabanındaki iyilik ve yardımlaşma ekonomiye de yansiyacak ve iktisadî gelişme ve ilerlemenin önü açılacaktır.

4.5.1. Sosyal Adaletin Tesisi

İslâm'da ribâ yasağının önemli bir fonksiyonu da İslâm iktisadının temel gayelerinden birisi olan sosyal adaletin tesisi ve buna dönük olarak adil gelir dağılımıdır. Zira ribâ, adalet duygusunu yok ettiği gibi, millî gelirin adil bir şekilde bölüşümüne engel olarak, toplumun bir kesiminde bolluğa ve israfa, diğer kesiminde ise yoksulluğa ve kıtlığa sebep olur.¹²³ Bu sebeple adil gelir dağılımı ve sosyal adaletin tesisinin en önemli ve ilk merhalesi ribâ yasağıdır denilebilir. Bu merhaleden sonra zekât, infak ve sadaka gibi müesselerle toplum tanzim edilir; zulüm, haksızlık, haksız kazanca yol açan her türlü muamele yasaklanır. Bunların yeterli olmadığı durumlarda devlet kendi aşırı harcamalarını kısma ve zenginler üzerine ek vergiler koyma gibi yollara başvurabilir. Öyle ki Müslüman ülkelerde asgarî geçimin devlet güvencesi altında olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.¹²⁴

Seyyid Kutub'a (öl. 1966) göre İslâm'ın sosyal adalet anlayışı şu üç esasa dayanır: Mutlak vicdan hürriyeti, kâmil insanî eşitlik ve sağlam sosyal dayanışma.¹²⁵ Ribâ bu üç esasa da aykırılık teşkil eder. Zira vicdan hürriyeti sağlanmadan hak garanti edilemez. Hakkın değil de iktisadî özgürlüklerin ege-men olduğu bir toplumda adaletten söz etmek anlamsızdır. Ayrıca ribâ, ferdî hürriyetleri büyük oranda sınırlar ve baskılar. Tüm insanlar mal kazanma konusunda aynı yetenek düzeylerine sahip değildir. Böyle kişileri, ribâ ile maddecî ve muhteris zenginlerin sömürmesine imkân tanımak fert ve toplu-

¹²² Karakoç, *İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, 48-49.

¹²³ Uludağ, *Faiz Meselesine Farklı Bir Bakış*, 271; Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, 52.

¹²⁴ Zafar Iqbal, *Adalet: İslamî ve Batılı Perspektifler*, çev. Lütfi Sunar (İstanbul: İktisat Yayınları, 2021), 60.

¹²⁵ Seyyid Kutub, *el-Adâletü'l-ictimâ'îyye fi'l-İslâm* (Beyrût: Dâru'ş-Şurûk, 1995), 32.

mun zararınadır.¹²⁶ Ribânın cari olduğu bir toplumda eşitlikten de söz edilemez. Zengin ayrıcalıklı ve yasalar üstü konumdadır. Ribâ ile ekonomik olarak sömürülen fakir ise her zaman ezilen ve ötelenendir. Sosyal dayanışma ise ribânın en çok zarar verdiği kavramların başında gelir. Zira ribâ ile had safhaya ulaşan tamah ve ihtiras sosyal dayanışmanın önündeki en büyük engellerdir. Bencilliğin tavan yaptığı böyle bir toplumda fakirlerin gözetilmesi bir yana üst sınıfların sömürüsü altında daha da düşkün hale getirilir.

Sonuç olarak İslâm emeğe ne değerini yaratıcısı gözüyle bakar ne de onu arz-talep kanunlarına tabi bir piyasa malı olarak görür. Kabiliyetleri, zevkleri ve ömürleri farklı olan insanların eşit servete sahip olması gibi ütopyik ideallere iltifat etmez, *hayat şartı* olarak gördüğü servetten hiç kimseyi mahrum bırakmaz. Herkese dünya nimetlerinden nasibini verir, ribâ gibi servetin belli ellerde dolaşan bir devlet olmasını sağlayan tüm haksız kazanç türlerini yasaklar. Bu yasakla kalmayıp birey bazında zekât, fitre, sadaka ve her türlü hayır yolları ve devlet bazında da fey, humus, öşür vb. vergileri toplumun ihtiyaçlarına kanalize eder.¹²⁷ Sosyal adaletin sağlandığı âdil bir toplum bu değerler üzerinde yükselir.

4.5.2. Sınıf Çatışması

Daha önce de temas edildiği gibi ribâ servetin belirli ellerde temerküzüne sebep olacağı için, bu durum zamanla zengin ve fakir arasında uçurum meydana getirir. Çünkü en yaygın şekli ile ribâ veren genelde zengin, alan da fakirdir. Ribâyı meşrû görmek zengininin fakirden haksız ve karşılığı olmayan bir mal almasına imkân vereceğinden bu durum, zengini daha zengin, fakiri daha fakir hale getirecektir.¹²⁸

Temelinde ribâ olan kapitalist ekonomilerde, sınırsız kazanç prensibi hâkimdir. Üretimde kârın sınırı olmadığı için, üretici rekabete bağlı olarak kârını maksimize etmeye çalışır. Bu rekabet ahlak temelinde olmadığı için gerektiğinde tekelliliğe ve rakibini yok etme yollarına başvurur. Çünkü onun temel hedefi sadece gelirini artırmaktır. Bu sebeple ribâ, ihtikâr, çeşitli spekülasyonlar, kumar vb. her türlü haksız kazanç vasıtalarını mubah görür.

¹²⁶ Uludağ, *Faiz Meselesine Farklı Bir Bakış*, 268.

¹²⁷ Demir, *Mülkiyet ve Servet Dağılımı*, 320, 335.

¹²⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 7/94-95.

İslâm'da ise esas olan maksimum kazanç değil, helal kazançtır. Kazanç ancak helal yollarla meşru ve mubahtır. Bu sebeple kâra, meta ekonomik sınırlar getirilmiştir. Gabn-i fâhiş haram kılınmış, haksız rekabetin tüm yolları kapatılmıştır. Aynı şekilde ihtikâr/karaborsacılık, parayı stoklayıp kenz haline getirme yasaklanmıştır. Her türlü kumar, baht oyunu haram kılınmıştır. Para ve sermaye birikimine zekât gibi yollarla negatif faiz konulmuştur. Böylece sermayenin üretime teşviki hedeflenmiştir.¹²⁹ Görüldüğü üzere İslâm, servetin sadece belirli bir kesimin elinde tekelleşmesinin önüne geçmek istemiş, bunun için pek çok hüküm ortaya koymuştur. Bu durum şu âyette de ifadesini bulur: "Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp Resulüne fey' olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir."¹³⁰

Servetin belirli ellerde toplanması zorunlu olarak sınıf çatışmalarını doğurur. Çünkü ribâ emeğin sömürüsü olduğu için zamanla sömüren ve sömürülen sınıflar arasında çatışmaların vuku bulması kaçınılmazdır. Bunu, sosyalist düşünürler de dile getirmiş olsalar da¹³¹ ortaya koydukları çözümler daha büyük problemlere yol açmış, bilhassa Karl Marx (öl. 1883) ve Vladimir Lenin (öl. 1924) gibi düşünürlerin ürettiği teoriler pratikte karşılık bulamamıştır. Esasen dünyanın çeşitli ülkelerinde gerçekleştirilen sosyalist devrimler de bu sınıf çatışmalarının bir neticesidir. Ancak bu devrimler sonucunda istenilen refah düzeyi yakalanamamış,¹³² komünizm ideali bir ütopya olarak sadece kitaplarda varlığını devam ettirebilmiştir. Zira ahiret tasavvurunun olmadığı bir adalet fikri çoğu kez ütopyik bir mekanizmadan ibarettir.¹³³ İslâm'ın ortaya koyduğu idealler ise bir ütopya değil, aksine devlet tecrübeleriyle sınanmış, tarihin çeşitli dönemlerinde adaleti tesis etmede esas alınmış ve başarı sağlamıştır.

¹²⁹ Zaim, *İslâm Ekonomisinin Temelleri*, 34.

¹³⁰ el-Haşr 59/7.

¹³¹ "Şimdiye kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir." bk. Karl Marx - Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 52.

¹³² Seyyid Kutub, *Me'âlim fi't-tarîk* (Beyrût: Dâru's-Şurûk, 1979), 3-4.

¹³³ Lütfi Sunar, "Takdim", *Adalet: İslamî ve Batılı Perspektifler*, mlf. Zafar Iqbal (İstanbul: İktisat Yayınları, 2021), xii.

Sonuç

Fıkıh kitaplarındaki en yaygın tanımıyla “alışverişlerde şart koşulan karşılıksız fazlalık” anlamına gelen ribâ, İslâm'da yasak olan bir muamele şeklidir. Öyle ki İslâm iktisadının en bariz özelliği temelde faizsiz bir yapıyı esas almasıdır.

Bu makalede İslâm'da ribâ yasağı makâsîd ve hikmet-i teşrî' açılarından değerlendirilmeye tabi tutulmuş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Ribâ makâsîd açısından değerlendirildiğinde onun makâsîd-ı hamse olarak ifade edilen beş küllî asıldan malın korunması ilkesiyle ilişkili olduğu görülmektedir. Zira İslâm, ribâyı sebepsiz zenginleşme yollarından saymış ve malın korunması ilkesine aykırı olarak değerlendirmiştir. Ribâ bir haksız kazanç türü olduğu için onunla bir taraf malını katlayıp çoğaltırken diğer taraf ciddi zararlar görür. İslâm iktisat düşüncesinde sermaye, üretim faktörü bakımından daima emekle birlikte anılmış ve konumlandırılmıştır. Emek ile sermayenin üretim sürecinde birbirlerine eşlik etmelerinin İslâm iktisadındaki şekli ise ribâ değil, müdârabe ve müşâreke gibi uygulamaların temelini oluşturduğu birtakım ortaklıklardır.

Ribâ temelde bedelsiz ve karşılıksız bir mal edinme olarak nitelendirilmiştir. Modern iktisadî düşüncede ribânın, sermayenin kirası veya beklemenin bedeli şeklinde tanımlanması isabetli değildir. Zira Râzî'nin de vurguladığı üzere sermayeden elde edilmesi düşünülen istifade mevhum bir şeyken ek meblağ talebi kesindir. Mevhum bir istifadeye karşılık kesin bir fazlalık talep etmenin zarara yol açacağı kuvvetle muhtemeldir. Aynı şekilde ribâyı borç olarak verilen zamanla alınan zaman arasında geçen vadenin karşılığı olarak görmek de isabetsizdir. Zira zamanın mülkiyete konu olması düşünülemediği gibi somut bir varlığı dahi yoktur. Dolayısıyla onun, ribâdaki fazlalığın karşılığı olarak düşünülmesi de abestir.

Ribâ bazı İslâm âlimleri tarafından hilkate aykırı olarak değerlendirilmiş, onun parayı yaratılış amacı dışında kullanma olduğu vurgulanmıştır. Bunun sonucunda da ribânın nimete nankörlük olduğu, şeriatla yerilmiş olan kenze/stokçuluğa yol açacağı dile getirilmiştir.

Ribânın pek çok iktisadî zararından söz etmek mümkündür. Bu zararları çeşitli faktörler üzerinden temellendirmek gerekmektedir. Bunlardan ilki sermaye faktörüdür. İslâm iktisadında emek ile sermayeyi birbirinden ayırmak mümkün değildir. Emek üretim için sermayeye, sermaye de elde ettiği gelirin meşrûluğu için emeğe muhtaçtır. Bu sebeple emeksiz üretim olan ribâ meşru bir kazanç yolu sayılmamıştır.

Bir diğer faktör ise risktir. İslâm ribâyı haram kılarak, zarar riskini sadece sermayeyi işleten girişimcilerin üstlenmesini meşrû görmemiş, iktisadî teşebbüslerin finansmanında risk transferine yol açan faizli krediler yerine sermaye sahibi ve girişimci arasında risk paylaşımını sağlayan birtakım ortaklıkları teşvik etmiştir.

İktisadî hikmetler bağlamında öne çıkan bir diğer faktör de borçtur. Zira ribâ en çok sosyal hayatta insanların çeşitli şekillerde borçlanmalarıyla tahakkuk eder. İslâm, ribâ şartı taşıyan borç ilişkilerini yasaklamış, insanların finansman ihtiyaçlarını temin edecek alternatif yollar ortaya koymuştur. Bunların başında karz-ı hasen gelir. Günümüzde faizli işlemlerdeki artışın sebeplerinden birisi de karşılıksız borç vermenin toplumda yaygınlığını yitirmesi olarak gösterilebilir. Çünkü İslâmî anlayışta malda fakirin de hakkı vardır. Bu sebeple mal; infak, sadaka, zekât, karz-ı hasen gibi müesseseler yardımıyla toplum tabanına yayılır. Aynı şekilde çeşitli ortaklıklar ve selem gibi akitler de ribâdan çıkış yolları olarak teşvik edilmiştir.

Bazı âlimler ribânın haram kılınmasının hikmetlerinden biri olarak fiyat istikrarını öne sürmüştür. Zira İslâm'da, paranın sınırlı ve sürekli bir şekilde, iniş çıkış göstermeyen güncel ifadeyle manipülasyonlara kapalı bir yapıda olması gerekmektedir. Para da ticaret malları gibi iniş çıkışlara müsait olursa ticaret mallarının değerlerini takdir edecek bir ölçüden yoksun kalınır. Sonuç olarak ribe'l-fazlın caiz olması parayı bir ticaret metaı haline getirecek, bu da kaçınılmaz olarak ribe'n-nesîeye de yol açacaktır.

Faiz-enflasyon ilişkisi tartışmalı bir mesele olsa da faizin hâkim olduğu ekonomilerin bünyesel bir hastalık olarak enflasyona neden olduğu, bunun da sık sık ekonomik krizlere yol açtığı bir vakiadır.

Ribânın sebep olduğu problemlerden biri de işsizliktir. Zira ribâ, sermaye sahiplerini çalışmaksızın ve riske girmeksizin kâr elde etmeye teşvik ettiği için yeni istihdam alanlarının oluşmasını önler. Bu da işsizliği doğurur.

Ribâ yasağının pek çok ferdî ve ahlakî hikmetlerinden söz etmek mümkündür. Bu bağlamda ribânın tembelliğe sevk ettiği, mala olan tamah ve ihtirası körüklediği, bencillik, cimrilik, israf ve lüks tüketimlere yol açtığı ifade edilebilir.

Ribânın fertler üzerindeki menfi tesir ve zararları, sosyal ve toplumsal sorunlara da kapı aralamıştır. Zira ribâ yasağının önemli bir fonksiyonu da İslâm iktisadının temel gayelerinden birisi olan sosyal adaletin tesisi ve buna dönük olarak adil gelir dağılımıdır. Ribâ, adalet duygusunu yok ettiği gibi, millî gelirin adil bir şekilde bölüşümüne engel olarak toplumun bir kesiminde bolluğa ve israfa, diğer kesiminde ise yoksulluğa ve kıtlığa sebep olur. Sosyal adaletin sağlanamaması ve servetin belli ellerde toplanması da zamanla sınıf çatışmalarına yol açar.

Görüldüğü üzere İslâm'da ribâ yasağı çok geniş bir hikmetler manzumesine sahiptir. Onun iktisadî, ferdî ve ahlakî pek çok olumsuz etkileri ve zararları bulunmaktadır. Bu sebeple ribânın cari olduğu bir toplum günden güne yozlaşır, ahlakî ve ekonomik buhranların da etkisiyle toplumsal çöküşlere maruz kalır. İslâm'da birey ve toplum birbirlerinin mütemmim cüzleridir. Dolayısıyla ekonomi dahi inanç temellidir. Toplum bu temel üzerine yükselmedikçe en temel gaye olan dünya ve âhiret saadetinden söz etmek de anlamını yitirecektir. Buna binaen ribânın dinin hedef ve gayeleriyle pek çok yönden tezat teşkil ettiği rahatlıkla ifade edilmelidir.

Kaynakça

- Aktan, Hamza. "Enflasyon ve İslâm Ekonomi Politikası İçinde Enflasyona Karşı Alınabilecek Tedbirler". *İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları*. 129-144. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1983.
- Alkış, Alpaslan. "İslâm Hukukunda Faizin İletisi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/31 (2018), 113-160.
- Âmidî, Seyfüddîn Alî b. Muhammed el-. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Abdürrezzâk Afîfî. 4 Cilt. Riyâd: Dâru's-Samîi, 2003.

- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 11. Basım, 2014.
- Ateş, Ali Osman. *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Bayındır, Servet. "Faizin Tanımı Meselesi". *İslam İktisadı Perspektifinden Faiz*. ed. Taha Eğri - Zeyneb Hafsa Orhan. 53-67. İstanbul: İktisat Yayınları, 2018.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-. *el-Bahrü'z-zehlâr*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009.
- Bilir, Hüsnü. "Entelektüel Bir İktisatçı: John Maynard Keynes". *Dört Öge* 16 (2019), 83-97.
- Boynukalın, Ertuğrul. "Makâsîdü'ş-Şerîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/423-427. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-. *Keşfü'l-esrâr 'an usûli' Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*. thk. Nâcî es-Süveyd. 4 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2012.
- Candan, Abdurrahman. "İletin Formelliğinden Benzerliğin Sadeliğine: Hükümlerin Tespitinde Şebah Yöntemi". *Diyanet İlmi Dergi* 48/1 (2012), 121-143.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh el-. *el-Burhân fî usûli'l-fikh*. thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyda. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- Çağrıçı, Mustafa. "Zan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/120-122. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çeker, Orhan. *İslâm Hukukunda Akidler*. Konya: Tekin Kitabevi, 2014.
- Demir, Fahri. *İslam Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2012.

- Dihlevî, Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm ed-. *Hüccetüllahi'l-bâliğa*. thk. Seyyid Sâbık. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Cil, 2005.
- Döndüren, Hamdi. "İslâm'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri". *Para, Faiz ve İslâm*. ed. İsmail Kurt. 243-278. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2015.
- Duman, Soner. "İllet ve Makâsîd Açısından Fıkıh Mezheplerinde Ribâ". *İktisadî Hayatta ve İslâm'da Faiz*. ed. Recep Cici - Süleyman Sayar. 369-393. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Eğilmez, Mahfi. *Örneklerle Kolay Ekonomi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 29. Basım, 2022.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 6. Basım, 2016.
- Erdoğan, Mehmet. *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 10. Basım, 2017.
- Erturhan, Sabri. "İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 213-246.
- Erturhan, Sabri. *Temel Fıkıh Bilgileri*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Gâmidî, Mansûr Abdurrahman el-. *el-Hikemü'r-ribeviyye: dirâse nakdiyye li-ehemmi mâ kîle fî hikmeti tahrîmi'r-ribâ*. Riyâd: Dâru'l-Meymân, 2017.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*. nşr. İbrâhim Muhammed Ramazan. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Erkam, ts.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *İhyâü ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1982.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *Şifâ'ü'l-galîl fî beyâni's-şebih ve'l-muhayyel ve mesâliki't-ta'îl*. thk. Hamed el-Kebîsî. Bağdat: Matba'atu'l-İrşâd, 1971.
- Güney, Necmeddin. *Bir Müslüman Ekonomi ve Faiz'e Nasıl Bakmalı?* İstanbul: Beyan Yayınları, 2021.

- Husson, Michel. *10 Derste Kapitalizm*. çev. Osman Serhat Binatlı. İstanbul: Habitus Yayıncılık, 2013.
- Iqbal, Zafar. *Adalet: İslamî ve Batılı Perspektifler*. çev. Lütfi Sunar. İstanbul: İktisat Yayınları, 2. Basım, 2021.
- İbn Abdüsselâm, İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm es-Sülemî ed-Dımaşkî. *Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihî'l-enâm*. nşr. Tâhâ Abdurraûf Sa'd. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, 1994.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Makâsıdu's-şer'ati'l-İslâmiyye*. Kâhire - Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî - Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 2011.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *İ'lâmü'l-muvoakkî'in 'an rabbi'l-âlemîn*. thk. Muhammed Abdüsselâm İbrâhîm. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî. *el-Fetâva'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir el-Atâ - Mustafa Abdülkâdir el-Atâ. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî. *Tefsîru âyâtin eşkelet 'alâ kesîrin mine'n-nâs*. thk. Abdülazîz b. Muhammed el-Halîfe. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd - Şeriketü'r-Riyâd, 1996.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn. *Kitâbu'l-Müsâyere*. çev. Harun Işık. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Kacı, Temel. "İslam Hukukunda Kazancın Meşruiyetine Etki Eden Risk Faktörü (Katılım Bankacılığı Uygulamaları Örneğinde)". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2020), 139-152.
- Kahraman, Abdullah. *40 Soruda Faiz*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2021.
- Kahraman, Abdullah. *İslâm Hukukunda Değişim ve İbadetler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.

- Karadâğî, Ali Muhyiddin. *İslam İktisadına Giriş*. çev. Abdullah Kahraman. İstanbul: İktisat Yayınları, 2018.
- Karakoç, Sezai. *İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 19. Basım, 2022.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2012.
- Keynes, John Maynard. *Genel Teori -İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi-*. çev. Uğur Selçuk Akalın. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Korkut, Cem. *İslâm İktisadında Sermaye*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 21 Mayıs 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Kurtulmuş, Numan. "İki Farklı İnsan Modelinin Analizi: Ekonomik İnsan - Davranışçı İnsan". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 47/1-4 (1989), 167-187.
- Kutub, Seyyid. *el-Adâletü'l-ictimâ'iyye fi'l-İslâm*. Beyrût: Dâru's-Şurûk, 1995.
- Kutub, Seyyid. *İslâm-Kapitalizm Çatışması*. çev. Kamil M. Çetiner. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015.
- Kutub, Seyyid. *Me'âlim fi't-tarîk*. Beyrût: Dâru's-Şurûk, 6. Basım, 1979.
- Marx, Karl - Engels, Friedrich. *Komünist Manifesto*. çev. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî el-*Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi. Beyrût - İstanbul: Dâru Sâder - Mektebetü'l-İrşâd, 2001.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ el-. *er-Ribâ*. Dimaşk: Dâru'l-Fikrî'l-İslâmî, 1958.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Özdemir, Ahmet. "Karz Akdinin Mahiyeti ve Faizli İşlemleri Önleme Fonksiyonu". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2012), 125-145.

- Özdemir, İbrahim. *Fıkıh Usûlünde Ta'lîl Tartışmaları (Hicrî IV-VIII. Asırlar)*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Özdemir, Mahmut. "Faiz (Ribâ) Kavramına İslâmî Bir Yaklaşım". *Eskiyeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi* 18 (2010), 62-76.
- Özel, Mustafa. "İktisadi Düşüncenin Laikleşmesi". *Bilgi, Bilim ve İslam (I-II)*. 2/253-273. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2005.
- Özsoy, İsmail. *Faiz ve Problemleri*. İzmir: Nil Yayınları, 1994.
- Pekcan, Ali. *İslâm Hukukunda Gâye Problemi Zarûriyyât-Hâciyyât-Tahsîniyyât*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-. *Mefâtîhu'l-ğayb (et-Tefsîrû'l-kebîr)*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *el-Mebsût*. thk. Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmâil. 30 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 4. Basım, 2017.
- Sunar, Lütfi. "Takdim". *Adalet: İslamî ve Batılı Perspektifler*. mlf. Zafar Iqbal. İstanbul: İktisat Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Şâtıbî, Ebû İshak İbrâhîm b. Mûsâ el-Lahmî eş-. *el-Muvâfakât fi usûli's-şer'î'a*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Şenocak, İhsan. *Küresel Krizden Çıkış İslâm İktisâdı*. İstanbul: Hüküm Kitap, 2. Basım, 2021.
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-. *Kitâbu'l-Kesb*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1997.
- Şînkîti, Ahmed Mahmûd Abdülvehhâb eş-. *el-Vasfu'l-münâsib li-şer'i'l-hükm*. Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1415.
- Tabakoğlu, Ahmet. "İslâm'da Para Politikası Hakkında Bir Deneme". *Para, Faiz ve İslâm*. ed. İsmail Kurt. 133-144. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2015.
- Tabakoğlu, Ahmet. "Nurettin Topçu ve İslâm Sosyalizmi". *Toplu Makaleler I: İktisat Tarihi*. 462-477. İstanbul: Kitabevi, 2005.

- Uludağ, Süleyman. *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 13. Basım, 2013.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm'da Faiz Meselesine Farklı Bir Bakış*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 4. Basım, 2021.
- Ustaoglu, Murat - Bayındır, Servet. "Faiz Meselesine Giriş". *Faiz Meselesi Tarihte Örnek Uygulamalar*. haz. Murat Ustaoglu - Ahmet İncekara. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Yalçın, İsmail. *İslam Hukuku Açısından Yaratılışı Değiştirme Fitratı Bozma*. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Yenda Yayın Dağıtım, ts.
- Zaim, Sabahattin. *İslâm Ekonomisinin Temelleri*. haz. Adem Esen vd. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, ts.
- Enflasyon*. PDF: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2004.